

Послије севдаха

— Стев. И. Самарџић —

(СВРШЕТАК)

IV.

Суниташе се мрак... У кући Гачевића велика ужурбаност, као кад је весеље. Ту се кува, пече, пржи, мијеси, спремају се дарови за просиоце, распрема се, чисти... Сва чељад и момчад у послу... Само су Љубу оставили на миру... Она блиједа, изнурена, као да није ни осјећала да је сва та журба због ње; очекивала је само да се све то што прије сврши, очекивала је да дође тај трепутак, коме се сви око ње радују, а који ће њој порушити сваку срећу, уништити наду... Зажели да је нема, да се разболи, да умре, а они око ње жалосни, плачу, кукају, наричу што јој жељу не испунише... И Срето плаче, тужи... На јој дође само њега жао... И то би срећа била према овоме... Дође јој па стане плакати; лију се оне грозне бисерне сузе, једна другу не стиже, па се сама чуди како трају... Уђе у собу мајка или ко други, на силу се уздржава, престаје плакати... шути и трпи... Чувају је, не може никуд, а утјехе нема, не долази... Дакле, биће оно најстрашније...

Најзад је дошло и то. Дошли су просиоци. Дочекали су их сви укућани и сви ближи и даљи сродници који

су нарочито позвани на весеље. Свуд освијетљено, те сва кућа добила неки свечани изглед, сви се устумарали, излазе из собе у собу, у мутвак... Износи се вечера... У великој соби посједали гости и домаћи; тече обилан разговор, као да ово вече нема нарочитог циља... Таки је адет, тако мора бити док се не постави вечера и не напије „трећа“: у име Бога и Свете Тројице. Онда главни просац — а био је Срдан — тражи ђевојку и пред икону оставља биљегу...

Љуба у својој собици сједи замишљена и шути... Дођоше јој неке јаранице да јој помогну обући се. Дође и Зорка... Тјеше је и храбре, увјеравају је како је срећна; неке јој и завиде, али она равнодушна, као оно кад последије велике буре, последије силне борбе, настане затишје. Зорка улучи прилику, те јој прошапта да ће је Срето чекати. Њој као да се разведри лице, дође јој да сад утекне, да их остави све, да се баца Срету у наручја, али опет стукну... „Шта ће мајка, бабо, каква бих ја била шћер њи'ова, па шта би свијет?!... Нек буде... мени и онако настаје јадан живот, па нек су бар они задовољни...“

На пољу стегао мраз. Хладна јануарска ноћ; пршти сивијег испод обуће... Свуд к'о пусто... Голо грање обучено

у бијелу одјећу; попухне каткад вјетрић, те га завиха, разнесећи сивијежно прамење... Срето дошао у башчу... Ведро... На небесном плаветнилу осуло се безброј звијезда и звијездица... Учини му се као да и оне за нечим туже, некога изгледају. Погледа горе, као да тражи своју звијезду, занесе се у посматрању и за часак чисто сметну своју главну мисао, као да је за тренутак нашао утјехе тамо горе... Али мраз стџе, ухвати га лака дрхтавица, те се на једном трже и сав се стресе... Погледа унаоколо... Свјежна бјелина, ведро небо и светлост са свију прозора освјетљаваху сву околину. Уплаши се да га ко не опази, ма да је башча осамљена, па се крете у крај и склони се поред једног кошњијског амбара. Одатле уприје поглед час у пенцере, час онамо под ружу и јерђиван, ће је толико слатких часова проводно; загледа се у њих, а оно само стрчи голо грање у сивијегу... Камо онај опојни мирис који се мијешао са мирисом Љубине ћерџелије танке и мирисом њедара њених?... Изгубили су га као да су и они тужни; ето не показују никакве знаке своје радости, као да жале што више неће бити ниједи свједоци младалачког прижељкивања, куцања срдаца и слатких уздаха. Уприје тако погледом тамо и чисто му се као створи ту и Љуба, хтеде да потрчи, али се трже... Загледа се боље — бијаше само привиђење. Погледа у прозоре: промичу сјенке... жагор... На један пут се отвори један прозор и разљеже се по нијемој ноћи весела свабарска пјесма, која објављиваше цијелој касабн веселе у Гачевића дому:

„Све редом по ред јасење,
У овом двору веселе.
Ово бабо шћер улаје,
Па се весели;
Весело му срце било
Данас и вазда...“

Срета обузе још више дрхтавица, па и несвијесно стаде прикопчавати хаљине око себе. Оте му се дубок уздах... Дакле, свршено је... и то је дошло... Испила се и трећа... Збогом Љубо, нек ти је април Јањићу...

А пјесма се све даље продужаваше:

„Ово мајка шћер удаје,
Па се весели...“

„А веселиш ли се ти, Љубо? Како ти је било, кад си примила прстен свога сућеника?...“ Устукну и спотаче се о некакав камен који бијаше пред њим. — „Па шта ћу ја овђе?... Она је сад другог...“ И чисто изгледаше сам себи као лоцов који долази да краде туђе. „Је ли то поштено и лијепо. А и ње ето нема, неће ни доћи...“ Оће... неће... Извади сџт и искреса њибрит да боље види: „Ето, сад ће три и по; давно је била јација, неће ни доћи... идем...“ И крочи неколико корака, па се опет врати и склони на пређашње мјесто. — „Чекаћу је још мало...“ Хладноћа не попустише, те се још више згрчи; осјети да му ноге силно зебу, а и руке му бијаху помодриле... „Шта ћу сад овђе на овом мразу... Њој не даду доћи, на како ће се искрасти?...“ Устаде опет, погледа добро

око себе, виђе да нема никог, па стаде шетати и дувати у прете... Бацн поглед на башченска врата, учини му се као да се отварају... Нека прилика корача лагано. Склони се у крај... Јест, она је... Доприје до њега тихо јецање... Јест, јест, она је! Па и не размишљајући даље — притрча јој:

— Ти си, Љубо?... једва пронапута уздрхталнм гласом.

Никаква одговора, осим пригушеног јецања. И он застаде као нијем, изгуби присебност и не знашаше како да почне! Сијну му у памети: да је зграби, понесе! А друга опет: ти си лоцов, шта ћеш овђе у туђој имовини?... Бјежи!..

Нова пјесма, која се разлијеваше с прозора, прекиде типичну:

„Расло дрво бадемоно танко, високо,
танко, високо...
„Под њим снава злато Јово и гонце Љуба,
и гонце Љуба...“

Љуба убрза јецање и пригушено цикну, а Срето, тресући се од узбуђења, једва пронапута:

— Слушаш ли, Љубо, нашу пјесму?..

Она се занесе... Срето притрча, те му паде на груди...

— Опрости... Срето... молим те... заборави... — али је сузе загушише.

— Не говори тако... поче Срето очевидно усиљавајући се да је тјешн. — Што си ме послушала, што си изишла?... Није мени криво на те...

„...Душек им је ђетелина трава зелена,
трава зелена...“

„Кумаш јорган ведро небо и сјајне звијезде,
и сјајне звијезде...“

Срета обујми неки као грозничави занос који долазаше због близине Љубине, због пјесме... Погледа у звијездано небо, као да изгледа помоћ озго, и осјети сву тежину овога тренутка: несташе оне природне хладноће од мрза — не осјећаше је, а онако му долази све већа и већа хладноћа, савија му се као гуја на срце... Зар сав тај занос пролази?... Камо љубав? Губи се... блиједи...

— Љубо... иди... иди одмах!.. Шта ћеш овђе?... Нек ти је сретно!..

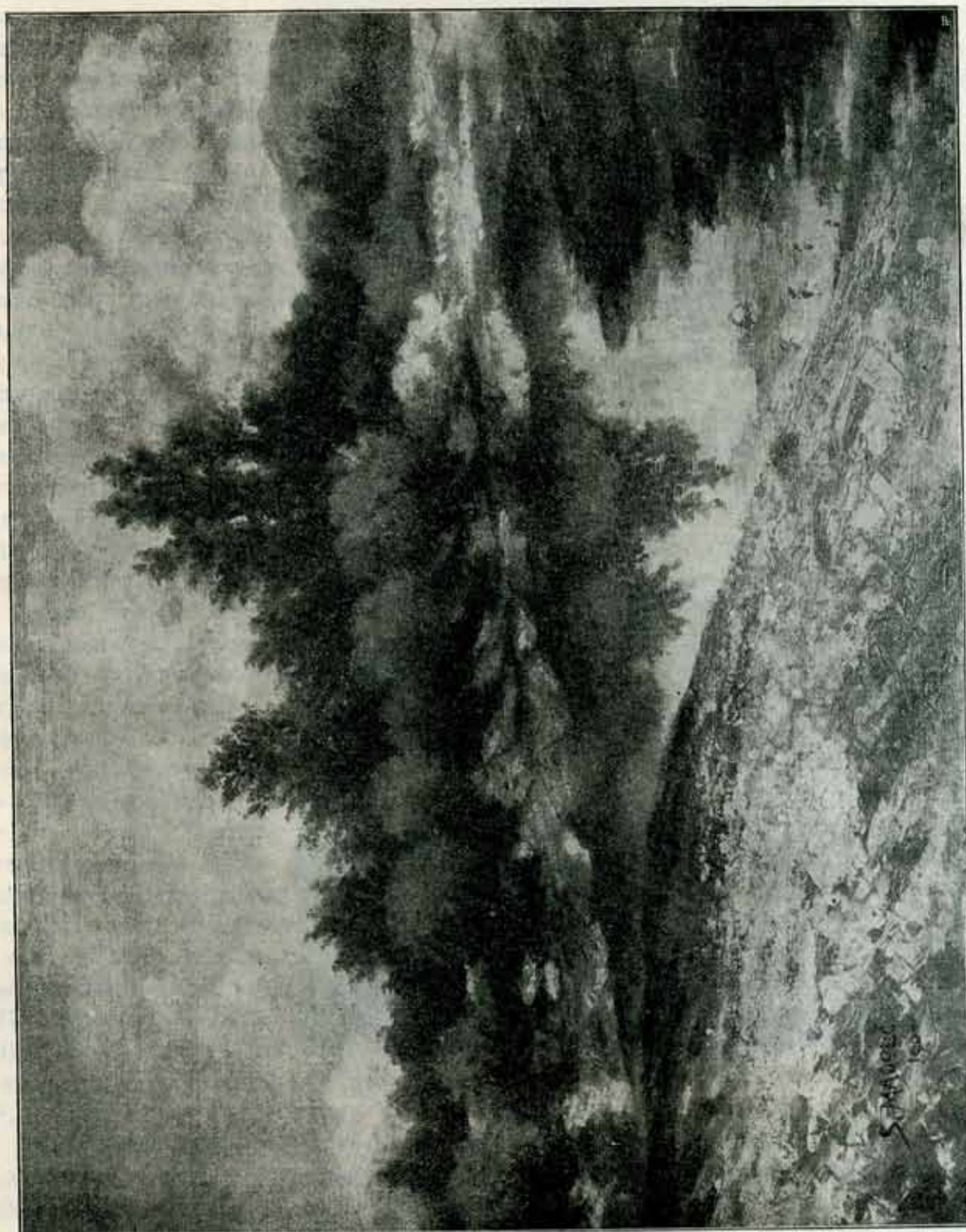
Она стаде још више плакати. Неколике вреле капље падоше на Сретове помодриле руке и чисто га опекоше. У један мах му опет успламће страст, али сад помијешана са мушким поносом и уздржљивошћу... Неки унутрашњи глас чисто му говораше: Шта ћеш ти ту?... Какав си то јунак, какав мушкарац?... Ко је још видео да јунаци плачу за женскињем?..

Љуба замуцкиваше:

— Што ме ћераш?... Опрости... Бог зна!.. — и опет јој јецање не даде да доврши.

Срето је стеже на груди и притисне јој један страстан, врео пољубац, па као крадљивац кад бјежи са својим плијеном, добаци јој:

— Иди... иди... Бјежи... Збогом!..

Из природе

СРЕДНО МАГОЛИЯ

Па као муња пролеће преко башче. Кад би преко стоборице, застаде и окрете се онамо, учини му се као да се Љубина прилика није још одмакла с оног мјеста. Спусти се низа стоборице с ону страну, те стаде још мало, не знајући ни сам зашто. Наступило бијаше оно стање, кад мозак заморен престане за тренут мислити, те само нијемо гледа у ноћ, као да погледом хоће далеко, далеко да прозоре...

Из куће допираху звуци хармонике — настало је коло... Престаде и то, па се опет захори цјесма:

„Што 'но звонце преско поља звечи?..
„Отуд иде лијеп, млади Јово,
„И он носи једну киту смиља
„Да оплете својој Љуби вјенац..."

Срето ослушну, па на једном, као да га неко гони — нагло јурну у ноћ и изгуби се у сокацима... Мраз не попустише. Није живе душе, свуд тишина... Срето јурећи још осјећаше на уснама пошљедњи врели пољубац, а у ушима му све одјекивање цјесма:

„...И он носи једну киту смиља,
Да оплете својој Љуби вјенац..."

V.

Прошла је од тада година дана. Та година била је за Срета од најтежих, које је проживио. Шта би пута у мислима претурио све успомене, од кад је сазнао за себе: од првих тамних, нејасних утисака раног ђетинства до оне ведре мразовите ноћи под ружама, окићених сунјегом. И све те успомене биле су слатке, пријатне, све су га враћале у доба заносљивих сањарија, страсне чежње и ведрих нада. И тако би им се чешће вас предао, као да хоће да се саживи са њима, па да превиди све оно што изван тога стоји, да превиди садашњост која му се чињаше тако туробна, без икакве привлачности, црна, без наде... А час би опет гледао да све те успомене преда забораву, да на њих не мисли, јер би онда најзад изазвале ону страсну жудњу: да је да се то опет врати, да се настави онај слатки пређашњи живот... И онда би заронио у рад, предао би му се свим силама својим. А радио је неуморно: кад није у дућану, он је по селима, по вересији или по куповини; ишао је и у Сарајево за робу, — радња му је цвјетала и напредовала. Но тај успјех није га толико веселио због зараде, чинило му се свеједно и кад би губио, само да остане вас у раду, да се могадне стално одржати у њему, да не учини какву промјену... Што је то више желио, то би му се несвјесно све више наметало питање: да ли ће то моћи бити?... И онда би му се одмах истакла мисао о женидби. Док је у раду, занесе се се вас, преда му се, лакше му је; али дође одмор, дође празник... Осами се, остане сам са својим мислима, и онда навре све од једном: и Љубина слика, и звуци оне цјесме: „и он носи једну киту смиља“, и мајчине молбе, и терет кућни, старјешинство, рад, младост, женидба, будући живот...

Но опет сва борба, коју је са собом водио, остајала је само на његову срцу, није дао ником да завири у њ. Мајка му се радовала, што је прионуо за посао, рачунала је да он полагано заборавља Љубу, да ће лако пошље завољети другу и окућарити се.

Кад дадоше годишње опијело покојном Стевану, навали Ана на Срета да се жени: у индат јој прискочи и брат јој Павле и још неколико пријатеља. Срето је наслућивао да ће тај захтјев од мајчине стране неминуовно морати доћи, али га је сад ипак поразио, пореметио га и у послу и у свему... Нашао се на раскршћу. Стане на мисли: Да послуша мајку? Како да је послуша?... Зар да се ожени? Па коју да узме? А како може другу узети: не воли је, не познаје је, за њом није севдисао... Тако без ашиковања?... Како, како то?... Сјети се, како се некад подсмјјевао другима што се жене онако од ока: запросе једну, не поће; запросе другу, трећу, без севдаха?... Па зар сад и ја тако?... Јок, јок... А да је не послуша? Зар мајку?... Дође му да се осигече на њу осорно, љутито, да јој забрани да му више о томе не говори. Али не може: таман да заусте, да пресијече њен говор, а погледа оно благо, молећиво, оно материнско лице, па клоне и опути... А и да је не послуша, како онда?... Да одложи неки вакат? Ама докле?... — Опет ће то доћи... Да се преда судбини, па ће доћи нешто што је неминуовно, што је записано, нешто што мора само по себи да дође. И чинило би му се да ће то „нешто“, које никако није могао себи јасно да представи, најбоље ријешити ствар... Може се разбољети, па мајка неће онда наваљивати; а може... може и смрт... Али ту чисто претрне, па се тргне: „Не, не... Живот је опет мио, младост је... И на какве мисли човјек долази, а због чега?... Због једне ђевојке... због нечега што је било, а не враћа се... Какав сам ја слапчина?“ Па би чисто ту мисао сакрио и од самога себе у најскривенији кутак срца, колико му се она чињаше недостојна за човјека, за нашег човјека, Србина... Какав је то човјек који не може претрпјети оно што га снађе?... „Шта би казао покојни ацо?... А ето како човјек изгледа пред свијетом, јунак баксем, а овамо — де ти срцу заповиједи... Па да ли сам је баш толико силно волио?... Јесам...“ Па му се опет учини да се вара: „Да сам је волио, што је онда не украдох, не одведох...“ Опет се правда: „Судбина! Било тако... па што то једнако потрзати?...“

Још је постао замишљенији и неодлучнији, кад је чуо, како је Љуба ослабила, како не живи добро с Јањићем, како је непрестано гони: или да тражи мираз, или да иде окле је и дошла, и ово, оно... како то већ свијет умије и да окити. И то га је бољело, бољело га, што му се сад све више чинило, да је он могао спријечити да до тог не дође, па да је сад бар могуће да јој олакша њену судбину... Али како, како? Сине му за час мисао: да умре Јањић! али је одмах и одбаци... Љуба није више она негдашња, његова Љуба, Љубица, оно слатко, мило створење, чија чиста душа мирисаше чедно-

шћу, која га раздрагаваше, опијаше... Она је сад друга Љуба, несрећена, пропала Љуба, — Љуба, удовица Јове Јањића... Зар би и за њу то било добро?... Јок, јок... И онда осјети оно топло, искрено саучешће према њеној судбини, које је тим веће, што се ништа више изван тог саучешћа не може учинити.

И онда је молио мајку да га остави до по Васкрсу, па ће онда. Прошао и Васкрс... Сад му је бивало све теже, јер је осјећао да се више неће ни моћи, ни умјети мајци одуширати. Она је чак звала Дуду Циганку да „види“ шта му је и да му да какав илац, а она казала да болује од кара-севдаха, а да је томе најбољи илац *женидба* — другог нема.

Срето све више увиђаше да оно „нешто“, што треба само по себи да дође, не долази, те ће морати кидати с тим, морати сам одлучивати и учинити одсудан корак... Сад му се више тај „нови“ породични живот није чинио тако лијеп, идеалан, није осјећао више потребу за другом у животу; да му је да је сам... самосам... А види опет да то не може бити, да он нема снаге да учини онако како сам жели; види да је већ скоро свршено, да ће и он као и многи други, па тек се протаре по челу и, уздахнувши за нечим што се не повраћа, несвјесно прошапуће:

— Пролази младост... без севдаха, без ашиковања... Ах, судбино!...

И тако је једне ђурђевске неђеље дао мајци ријеч да ће је послушати и да ће се све, и просидба и свадба, свршити најдаље до Спасова-дне. Мајка радосна, па га грли и љуби:

— Благо мајци... Тако, сине мој... Све ће добро бити, ако Бог да... Па иди... иди са својим јаранима, или у Ћосање... Камо та која би могла Срета одбила?... И на јабани ће нам се многа врата отворити... Ајде, Срето, ајде... немој да ти тако младост пролази...

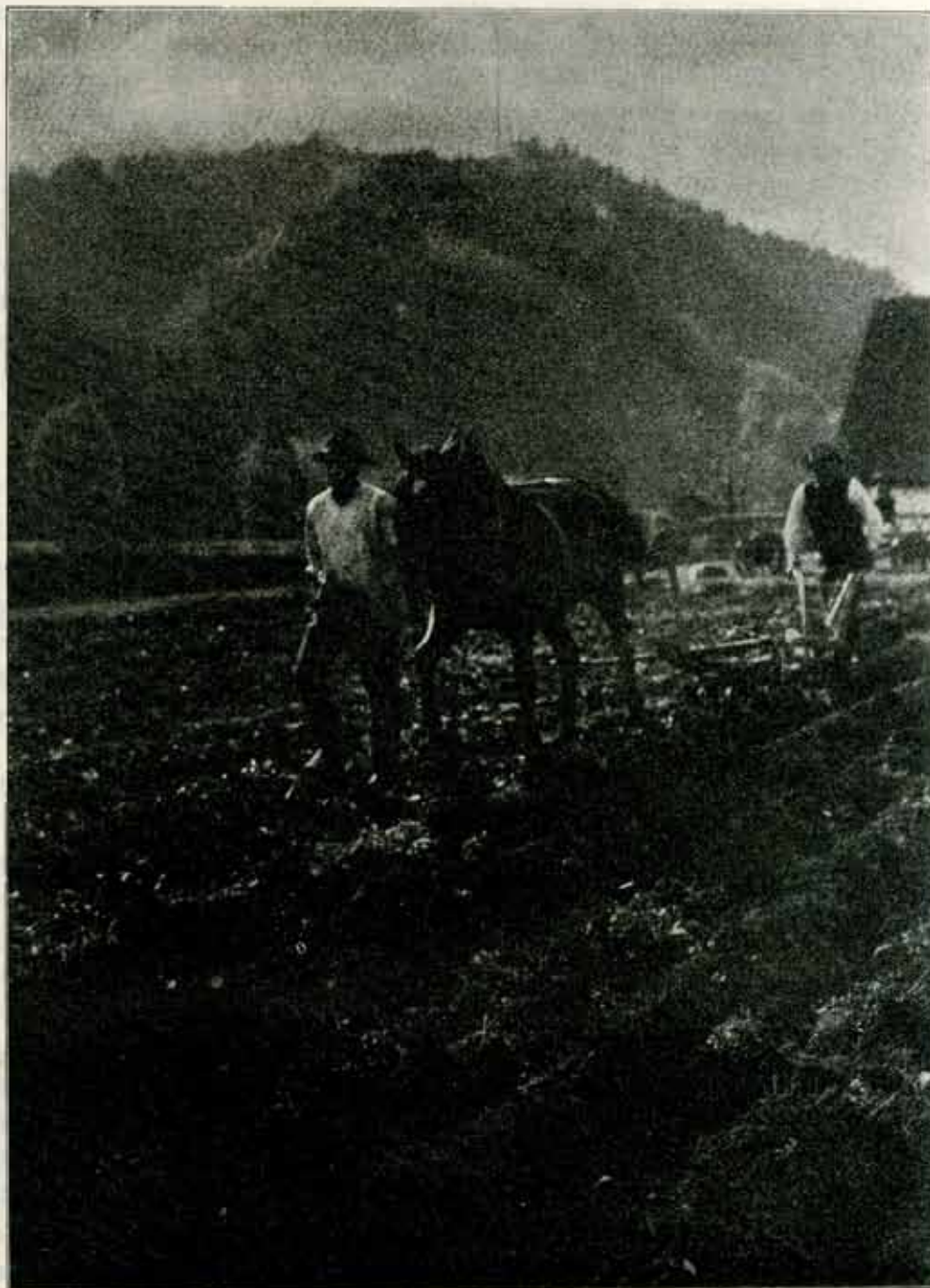
— Ама нека, нано... Куда ћу?...

— Шта нека?... Јок!... Зар младост твоја да труне тако?... Шта ћеш овђе да сједиш са мном... Јок, јок, иди!... И изишао је!

VI.

Из Доњег се Поља вратио да нађе Уроша. Груды му се силно надимаху... Одлука, која треба још само да

се изврши, па оне данашње заносне пјесме, које му оживљаваху старе успомене, па онојни мирис пролећнега дана, па неко као тек сад оживљено, пробуђено осјећање младости... све га то бијаше узбунило, те осјећаше да већ мора све то из груди да прекини, да мора попустити оном

А. БЕРТОЛД

ЗА ПЛУГОМ

неодољивом дамару младости, севдаха...

Урош бијаше код куће и прилично се изненади, кад га Срето, смијући се, а пола у шали ослови:

— Ајде море, шта си се укисјелио?... Ајде мало да се проћемо... Видиш како је лијепо...

— Ене де... Од кад то?... Ајрала, ајрала!...

— Ајде, море, чућеш.

Отишли су у Митровића ладњак и поручили по Шаина, тамбураша. Било је још јарана. Навалише на руменику...

Вече се спушташе тихо, полагано... С мунара одјекиваше глас мујезинов некако свечано, губећи се све даље

и даље... Вјетрић харлијаше, а из Митровићеве башче распростираху се, уз пратњу Шаннове тамбурице, звуци севдалинки: час чежњивих, са уздасима, час страсних, час веселих, заносних... а из свију бијаше бујан излив младости.

Шанин извијаше:

„Не ашикуј, јадо, не вежи севдаха...
„Од севдаха, душо, горег јада нема,
„Од севдаха, душо, горег јада нема!..“

Па онда прекине и настави другу:

„Сунце јарко, не сијаш једнако,
„Сунце јарко, име моје, не сијаш једнако!
„Мој ме драги, не љубиш никако,
„Ил' ме љуби, ил' ме се окани!..“

А пјесма тече сложено, заносно и са ситним звуцима тамбурице разлијева се лагано и далеко у вечерњој тишини...

Срето затурно фес на лијево, завалио се назад, па се сав предао бујици, те његов глас одваја од свију других. Мисли се роје, преплићу... Он се занесе у пјесму, испија вино, осјећа неку сласт која му се чисто размили по цијелом телу; осјећа да то струји младост и занесе се... Па би да то продужи још дуго, дуго... Срце му успламти, чисто се рашири да прими у се што више љубави, чаролија, севдаха... да не пропадне ни један тренутак... Па се опет сјети данашње одлуке: бљижни се тренутак кад ће расрстити с оним што је било, настаће нови живот.. Изиђе му слика Љубина, па Зоркина, па Косина, па других ђевојака; па кућа, кућни ред, домаћинство, мајка... И да би засад све то одбацио, затурно, испија чашу на душак и сам почиње ону своју омиљену:

„Сви драгани а мојега нема,
„Мили Боже, зашто ли га нема?...“

Пошто сврши, заплиће језиком и виче Шанину:

— Де, де... ону твоју... Ама онако... од зорли севдаха.

Шанин зацјева:

„Доцкан поћох из Морића ана,
„Млада Хајка из врућа амама,
„Сретосмо се у тјесну сокаку,
„Ја јој рекох и два и три пута:
„„Море, Хајка, уклон'дер се с пута!“
„Она нешће да с' уклони с пута.
„Закачише кофче од чакшира
„За њезине цанфезли димије...“

— Јаој!... Ту, Шанне брате, ту...

Па га још више обујми нека сласт, нека особита милина; осјети се јако као да је момак, па да му је да

ово расположење стално остане, да младост овако весело протиче, да се и даље севдине... Па се одмах досјећа, како је можда ово пошљедње вече момачко, па да му је да не сване још, или да до зоре испије сву ту сласт... Нека накупљена и до сад притуљена ватра обузела га свега, па чисто не зна за се, види да је друкчији! Раздраган је, сила раздраган...

— Види море!... Тако, Шанне... Еј, Хајка, Хајка, весела ти мајка...

И одмах настави другу:

„Мој севдаху, не падај по праху...“

Јација, три сата, четири, поноћ... пролази вријеме, али га они не опажају.

У први цик зоре изишли су. Закуснула их она свјежина јутра, дана на рођају; пјевци већ навјешћују зору, а мјесец лагано плови блиједећи све више и више...

Срето се чисто прену, као да га освијести ова јутарња хладовина. Сјети се да га мајка очекује, можда са сузним очима... Како ће се изненадити — та он јој није никад у ово доба долазио, а сад је он домаћин, старјешина, човјек трговац... Како ће јој се оправдати?... Ласно... Ето, ово је пошљедње вече, јарани, пјесме, севдах... А и она ми је казала: „За нећелу дана, сјутра ако ће, нек ме проси!“ Па, мислећи чије ће име метнути, несвјесно махну руком. Нек проси коју било... добре су и Пава и Стана и Зорка и Милица... биће добре кутњаци... Приближило се и то... Па нек' је... баш и без ашиковања, к'о и други, без севдаха... А шта сам ја бољи од других, шта?... И ја к'о остали... Е баш сам ја неки чудо-момак, па 'оћу друкчије... Ама море, не може се тако изван свијета, тако је записано... Па, у име Вожје, добро... И ту се замисли још више. — „Видиш, ја чек'о нешто, па ово је то „нешто“... Ето шта бих ја стигао још... Дошло је то, не очекујем ништа више... Мора се, чаре није... Још данас, сјутра, дан два највише, па ето... Како је суђено, онако нек' и буде; не може друкчије... А како ће се нана радовати!.. Која мајка жели зло свом ћетету? Нано, нано, сад сам твој!“

И тако умирен и одлучан, Срето снажно лупи алком на врата:

— Нано, нано, отвори!...

Пљевље.

Потрес

Прошао ме страх од Бога давно,
Дах мирисни љубави и чежње,
Бол с пролећа — поспале су тежње —
Прошао ме страх од Бога давно.

Мутне очи изнемогло гледе
У хоризонт празан и ороно.
Дух, са телом, материји клонџ,
Мутне очи изнемогло гледе.

Моју стару рану од живота,
Видим, немар суверени лечи,
Моју нежност, немир, јад без речи,
Моју стару рану од живота.

Хигијена несечања вида
Мој буновни сан и савест што ми
Дух и тело немилосно ломи,
Хигијена несечања вида.

Гледам да се свега мање сећам,
Да не жалим ни прошлост, ни себе,
Да се тихо што беше погребе;
Гледам да се свега мање сећам.

Још савести ветар неки, уздах
Мртвих, шта ли? кроз мој живот прости
Прође каткад, ко језа кроз кости:
Још савести ветар неки, уздах,

Знак последњи грознице живота,
Потресе ме, па ишчезне близу
Срца. Видим малу парализу,
Знак последњи грознице живота.

Сима Пандуровић

Први корак

— ЦРТА —

I.

роз Нови Пазар, од самога краја градског, иђаху улицом, која је продужење Митровачко-Сарајевског друма, многи Колашинци.

Беше уторак, пазарни дан прве српске престонице, када се скупља

велики број сељака из околине и из оближњих нахија, којима су аге и спахије Пазарски коленовићи, потомци старог племена, што остави крст и поклони се месецу. Поред њих овде се скупља свет да купи добре шљивовице, кожу и обућу и да добро прода жито, стоку и смок. Косовске железнице још није било и старо Трговинско с правом носаше своје име, јер беше главно трговинско средиште на сутицају Босне и Урумелије.

Митровица беше мало и пусто местанце са „штат механе е тре дућан“, ¹⁾ какав епитет и данас носи у пецмама арнаутских конгетара. ²⁾ Тога ради и Колашинци, и ако ближи Митровици, иђаху у Нови Пазар да промене куповину на продају.

Беше пред сами Митровдан, кад се радио време свршује и сељак хита да спреми себи зимницу.

Зато и беше огроман број Колашнинаца овога уторника. Једни улазе у град, растоварују донос на житном пазару, а други врве од Брђана и Шарена Камена. Но међу овом масом издвајаше се група коњаника, богатих Колашинских домаћина, чија је стока са житом још јуче стигла. Пред групом пешке иђаше црномањаст малишан у приличном оделу, и снуждена лица гонаше пред собом краву с толетом.

Беше му око једанаест година. И док остали весело ћеретаху и причаху један другом кириџијске анегдоте, он иђаше невесело, често погледајући на своју краву, те би човек одмах приметио по његову лицу да му је она цело имућство.

Већ уђоше у град. Ђурђеви се Стубови забеласаше, а пазарни жагор допре до ушију. Дечко се још више збун, лице му се скупи и сузе оросише његово дугуљасто и напредно лице. Први пут долази у град, о коме је досле само снивао, играјући се с друговима по питомим доли-нама плахога Ибра. Сузе му теку, теку, и он их место рунца брише рукавом пртене кошуље. Види се да му је тежак први долазак у чувени град, где владика најрадије седи и где су толике аге и бегови, чувени са богатства и мудрости. На његову детињу душу навалио се, по свој прилици, велики камен који му стеже малено срце и цеди из њега топле и мучне сузе.

¹⁾ три дућана и седам механа.

²⁾ певач, арнаутски трубадур.

Не занимаше га весео разговор сапутника.

И кад мујезин на танком мунарету Барјак-џамије завика подне, дечко убриса последње редове суза и окрену се назад. Погледа, погледа, нешто проговори, махну руком, па се трже и пође. Таман кад згази ногом на Рашкин Мост, некако се поносно усправи, једном руком диже штап на рамо и пуним гласом запева:

«Ој, растеке поред Сиња Мора,
Да Бог да не пролом проломио!
Што ми оца у чету узесте,
Те остасмо бјеча сиротиња...»

Позната песма зачуди сапутнике. Они се у чуду згледаше и још се више збунеше кад их малишан ведро пресече погледом.

— Еј, несрећни сине! Нека ти на добро изиде! — рече гломазан старац под фесом, на седленику.

— Гледајте чуда, људи Божји! — рече други па се прекрсти.

— Крстите га, анђели Божји! — рече трећи, примичући се да га удари.

— А што, чика-Васо? — упита дечко, и са неком демонском нервношћу, која не личаше његову ведром изразу, одмери старца од пете до главе.

— Како што, добросрећниче?! Кућу си готово на катанац затворио, а огањ у њој тек што се није угулио; ту једну краву имаш и њу данас продајеш, па ти је опет до пјесме... Нијесу ти стари тако чинили, бескућниче! Закамени, док те нијесам млатио овом мачугом, да ти мозак прсне по калдрми! Зар баш 'оћеш да искобниш огњиште своје и ако нијеси оцу четр'ес дана давао!... Закамени!...

Исти се поклич зачу са свих страна. Дечко поцрвене, одскочи у страну и још злобније погледа на путнике. Загледа, загледа, па се насмеја.

— Од муке пјевам, чика-Васо. И пјевам зато што сам дуго плакао и за кућом и за мојом Сивуљом. И ти још 'оћеш да плачем. А зашто? Зар да ми помогне? Да ми се отац дигне из гроба? Јок вала!.. И више ти му ја, Божја вјера, не заплака'... Плач, виђу, не поможе... Од сад ћу да пјевам и да ће Бог да пјесма помогне... И 'оће ако Бог да!

Кад ово изусте, потрча и окупи краву другом улицом и не погледавши на своје сапутнике и суседе. Не хте, јамачно, да слуша њихове старачке придики.

— Анатема те било, дијете! — рече чика-Васо и поче да се жали на нов нараштај који неће да слуша „ни даја“) ни сердара...”

Доиста се оваком детињем кораку сви зачудеше.

И беше за чудо.

Младо Колашинче, Недељко, беше из чувене куће Богојевића из села Подгорја, на Ибру. Његова кућа беше богата и чувена у целој нахији. Но његов стари дед-Никола у љутији уби неког свог суседа и умаче, како се

доцније дознало, неком Вучитрешком снахији, који га с осталим својим момцима свих балканских народности одведе у Мисир у војску одметника Али-паше. Турска се тад како-тако довођаше у ред и закон беше у сили, бар за рају. Зато власт устаде, Николине синове позатвара, све имање продаде, и велика се породица ликом опаса.

Али и то беше мало. Таман власт пусти из затвора ни криве ни дужне Николине синове, удари колера и покоси велику задругу. Последњи је умро, тек пре месец дана, Недељков отац и оставио сиротицу жену са четворо дечице и снаху са петоро. Година беше тешка и перодна. И они који су били са земљама, једва имађаху жита до Божића.

Сирота Ружа са јетрвом од сваке се руке довијала да исхрани сирочад; и кад је продала све што су Турци деци оставили, посла са најстаријим сином последњу краву на продају, да купи жита и ракије, како би децу избавила од глади и „поделила подушје“ своме мужу о четрдесетници...

Недељко се обрадовао што ће видети Пазар, али како му би кад га мајка, браћа и братучеди с плачем отпратише, наричући за последњом кравом... Крадом је од људи плакао све до Пазара, док напослетку није запевао, на чудо и дивљење својих суседа...

II.

Кад уђе у веома живу улицу, узе краву за поводник и слободно, не обзирајући се, поведе је насумице онамо куда гређаху многи други. Тако стиже у сточни пазар, где се у кругу продаваше крупна стока. Нађе слободно место и застаде.

Трговци навалили и пазарују. Један приђе к њему и освоји га арнаутски.

— Не знам ја тако, збори нашки, па да ти кажем!

— Гледај ти крмскога сина! Колицан је, а како збори! — рече трговац смешећи се и приђе му ближе. Пошто крава, сине?

— Триста и педесет гроша! — одговори Недељко слободно.

— А ко те научи да тражиш толико?

— Ја сам, ага. Моја Сивуља, крста ми, ваља више, тек...

— Ђути, бре кошале, што га помињеш!

— Крста ми, ага, ваља!

— Ама ђути, крмче, да те не ударим!

Недељко би јамачно опет поновио своју просту заклетву, толико непријатну Турчину, да му не приђе један сељак и не шапну да се тако пред Турчином не ваља. Недељко се мало унезвери, али се брзо опорави и погледа агу:

— Па нећу више, ага, кад се не ваља... Само купи краву, душе ти!..

— Добро, а пошто, кажи кратко!

— Триста и педесет.

— Узми двеста, синак!

‘) даја — ујак.

— Не могу, ага, кад ваља више... Ти је само погледај. Видиш, пушта, колика је, па огојна — само лој, па теле... Даје пуну ведрицу млијека. Узми је, душе ти!

Трговац загледа и опина Сивуљу.

— Узми, синак, двеста двадесет и пет!

— Мало је, не могу, агице...

— Узми кад ти вељу, немој више да збориш!

— Не бива, ага, не бива. Моја Сивуља ваља небројене паре...

— А колико 'оћеш, кажи кратко?

— Триста и педесет!

— Ах, крмски сине! Засвињно једну па једну — рече трговац љутито и пљуну. — 'оћеш ли двеста и педесет!... Држи руку — ни марјаш више. Оћеш ли?

— Нећу.

— Онда је продај другом — рече Турчин и пође.

— Куни је ти, ага, душе ти!.. Сиромас сам човек. Тако ми Бога, нана ми је рекла да је не дам, да је не дам ниже од триста гроша... Ваља барем да купим опанке и десет ока соли... Дај триста и двадесет и пет па ајер¹⁾ да јој видиш!

Турчин се заустави и замисли. У Недељка се очи зажариле и у његовој се млађаној души појави мисао како ће обрадовати нану и братиће што је краву продао скупо. „Ваља свима ћу купити колаче, а Радисаву и Радовану бритвице и репке...“ То га оснажи, те сам приђе трговцу.

— Узми, ага, душе ти! Ниже не могу...

Тек изустити ове речи, а преда њ се обрете Турчин са турбаном на глави, у шалварама и богатом ћурку. Отегао чибук на два аришина, а брада му повећа и седа. Око њега много Турака, који с поштовањем стоје за њим и ћуте.

Недељко заборави на пазар и пренаде се...

Овакога Турчина још није видео. Крупан, озбиљан и некако страхан, баш онакав како га је мајка некад плашила.

То беше Шајин-бег Муратагић, најбогатији и најсилнији Пазарски коленовић. По обичају он и овог дана беше изишао на пазар да види своје чивчије, њихову стоку, да разгледа како иде пазар и да когод од голаћа не отимље рајину муку, као што се то често дешава. Снаживши дечка да тргује, приђе да види, како га не би трговац преварио.

Недељко се опорави, скиде капу и приђе му руци, јер се сети да га је мајка тако учила при одласку.

¹⁾ Корист

— Жив био, синак! — проговори бег и поглади га господском руком по глави. — А оклен си?

— Из Колашина... из Подгорја.

— Чиј бјеше?

— Милована Богојевића.

— Николин унук, синак?

— Јесте, ага...

Бег се окрену пратиоцима и дуго им нешто говораше. Онда опет поглади дечка и настави.

— Отац ти је умро, чини ми се?...

— Јесте... и стриц...

М. К. Цричич

УТЕХА

— А зар си ти најстарији?

— Јесам.

— Па што си дошао, синак?

Недељку мало лакну и слободно неприча добром бегу стање своје куће. Не заборави да каже, како му је ово последња крива, при чему се напослетку заплака и рече да је молио једнога агу да купи краву, па неће...

Бега дирнуше детиње сузе.

— Не плачи, синак, ја ћу да је купим, — па погладивши га опет по глави, рече једном момку да поведе краву.

Пођоше.

Успут га бег упита: да ли је гладан? и купи му колача и одведе га право у мушку половину своје велике куће, где већ беху многе његове чивчије, све сами Колашинци, које је Недељко познавао.

— Би ли могао, синак, да кирицинеш?

— Би' ваља, али немам коње.

Бег удари длан о длан, после чега се брзо појави његов главни ћехаја (управник добара) с којим је дуго

беседио и причао како му је спасао главу Никола Богојевић, кад су се босански бегови борили на Косову са савриаземом.

— Сједи овђена, синак, па ћеш сјутра с мојим чивчијама поћи. Сјутра ћу ти и паре дати за краву.

И како је изненађење било за малог Недељка кад је сутра дан добио од бега назад краву, два коња под самарима да са њима кирицише, товар жита и педесет ока ракије! Бег му каза, да ће кирицисати са његовим чивчијом Милутином, само нека га слуша и буде паметан, па ће све добро бити.

— Кажи, синак, својој мајци да Шаин-бег неће заборавити кућу Богојевића. А сад пољуби руку и срећно нека је!..

Чивчије изиђоше и поведоше Недељкову краву. Њега, по беговој жељи, посадише на натоварена коња.

— А сад пјевај, синак, свуђер! — рече му бег при растанку.

Недељко не би лен и чим изиде из дворишта, метну прет у лево ухо и звонким гласом запева, онет колашинску:

„Пазар-граде, што те људи вале: —
Да л' са злата, да ли рад бегова?“

— Аферим, синак!.. Вазда ти срећа пјевала! — рече бег смејући се и тарући руке од задовољства што је учинио тако добро, да га благосиља, као и досле, сиротиња раја...

— Кажем ти, Милуне, да ће ово дијете савити кућу и бити домаћин. Ево моје браде, а данци су уна-предак: нећемо ваља да сви помријети, но ће когођ и виђети! значајно проговори бег, држећи се за браду.

Гр. Божовић

П у т н и к

И. ВАЗОВ

У дубини мрачној гори
Пут је стрмен, пуст и сам;
Украј пута огањ гори —
Иаумире ватрин плам.

Слабо севне, затим гасне,
Дим се вере кроз сумрак,
У висине иде јасне,
Где месечев трепти зрак.

И већ зора руди, сно,
На истоку бледи сјај,
А огњиште напуштено
У пепелу нашло крај.

Незан путник, у сред горе,
Ноћас зажди ватре плам;
Не дочека ране зоре —
Отпутова даље сам.

Куда блуди незнан сада?
Под чиј ли је стиг'о кров? — —
Кад ноћ падне он ће тада
Да зажегне огањ нов.

У животу многе ватре
Напустио путник тај...
Све заборав зором сатре —
Он у други блуди крај...

М. П.

Византиска уметност

(Спис Д-ра Божидара С. Николајевића)

Н еобично је смело предузеће и веома трудан посао писати о једној уметности, чије је порекло још непрекидно предмет најживљег истраживања, о чијем развоју владају подељена мишљења, о чијем утицају на уметност других народа још није одлучно изречена последња реч. Ту би требало, пре свега, дубоко проучити политичку и религиозну историју Византинаца и свих оних народа, што су са њима, било посредно било непосредно, ма каквих

додирних тачака имали; искрпно упознати појаве, у којима се манифестовао свеколики духовни живот и једних и других; констатовати спољашње и унутрашње утицаје, који су византиској уметности позајмили њене елементе; ухватити свезу тих утицаја; анализати њихово укрштање; одредити њихове резултате — проићи, дакле, узроке, који су византиској уметности дали њено карактеристично обележје. Па ипак се о византиској уметности доста писало, махом некритично, у већини случајева погрешно.

Нигде се није толико грешило као овде; нигде се једном већ укоренење заблуде и предрасуде нису са више упорства подржавале, него што је то овде случај. Није ретко, да се у историји уметности и дан данас ствари мере једним мерилом својеволјним, непровереним, случајно створеним. Тек се у последње време осећа снажан покрет, да се сва истраживања у области историје уметности ставе на позитивну основу. Стилска анализа, иконографија, психолошки моменат (аналогije у другим странама духовнога живота једнога народа и једне епохе) постали су основ свима озбиљним истраживањима. На тај се начин од старе школе, која је мало допринела пречишћењу појмова у историји уметности, јасно издваја нова школа, која на истоме пољу има да покаже позитивних резултата. За сине, о коме хоћемо да говоримо, црпили су сви подаци из извора, који припадају првој школи. За појмове о византиској уметности, који се у њему заступају, не би се с тога могло рећи, да су потпуно савремени.

Кад би данас какав немачки студент изишао пред једнога доцента историје уметности на какome немачкоме универзитету са захтевом да га уведе у литературу, у којој је реч о историји византиске уметности, он би на првоме месту добио списак читаве једне серије чланака и опсежних монографија, на којима стоји записано у научноме свету добро познато име Јозеф Стржиговски (Strzygowski). За тим би се ређала имена Millet, Choisy, Wickhoff, Покровски, Ајналов, Bertaux, Goldschmidt, Haseloff, Swarzenski, Vöge, Tikkanen, Gräven, Venturi, Schlumberger, Diehl и т. д. Све су то имена, која са историјом византиске уметности стоје у мање или више тесној вези, а све поузданога, што се данас о византиској уметности зна, варочито о пореклу њеном и о њеном утицају на Запад, налази се једино у делима овога или онога од побројаних писаца. Аутор Византиске Уметности, која је предмет овога приказа, није се нигде користио резултатима ових озбиљних радника. Он игнорије све што је у последње време о византиској уметности публиковано, ма да су баш ти последњи радови од највећег значаја за историју ове уметности. Данас не би смео рачунати на успех ниједан рад о византиској уметности, за који би узаман били написани толики списи од неоспорно битне вредности. Ми ћемо покушати да ово одмах докажемо.

Писац вели: Рана хришћанска уметност била је претеча византиској уметности. Говорећи о тој, он наводи само она уметничка дела, што су у Риму постала. Старохришћанска је базилика копија античке римске базилике. Основни план њен приказан је у једној фигури, која је типична за римску базилику. Као примери за старохришћанску базилику наводе се само базилике у Риму. Кад је Константин Велики пренео столицу у Византијум, он

је Нови Рим у свему удесио према вечноме граду на обалама Тибра. „Константинова генерација била је још донекле у стању, да у Новом Риму остане на културно-уметничком пољу верна прошлости и да бар за време свога битисања обезбеди колико толико преимућство оним уметничким типовима и облицима, који је окружаваху у староме Риму и која јој се као неодољива успомена наметаху и у новом завичају. Отуда су готово све цркве,

Х. ТРЕГЕР

Тета-Лига

које је Константин подигао са својом побожном мајком Јеленом у Цариграду и другим градовима, још увек по плану старохришћанских базилика (изузетак чине његове цркве на Истоку....) и само у толико под утицајем источњачким, што су поједини делови раскошније и више исклешени“ (стр. 9.) *О пореклу византиске базилике овде се, истина, нигде изрично али ипак довољно јасно заступа гледиште ових аутора, који су овоме спису послужили као извори.*

Са овим се гледиштем из основа не слажу резултати, до којих је Стржиговски дошао. Порекло хришћанске ва-

силикe и црква са централном диспозицијом вала тражити на Истоку. При објашњењу развика старо-хришћанске уметности не сме служити као полазна тачка Рим, већ јелинистички Исток. Отуда су нови хришћански архитектурни системи пренети у Рим. Никако се при томе не сме усвојити спонтани развика античке уметности. Погрешно би било схватити развика античке уметности тако, као да се јелинска лепотица удала за Рим, па онда у тријумфу прошла кроз Оријент. Чиста, мирисна Психе Јеладе беше од увек окружена наследним непријатељима, који жудно пружаху руке, да је обгрле и удаве. Док организам лепога детета бујаху у пуној снази, нису могли ови непријатељи, што бодрим оком на њу пажаху, добити власти над њом. Тек када их Јелада потражи у својој сопственој земљи, добише они прво утицаја, за тим моћи, најзад победу. Преокрет, који се у области уметности даје констатовати у позно римско доба, има се протумачити продирањем Истока на супрот Јелади. Што ми зовемо византиском уметношћу, то је стари Оријент, то је победа седог Ахасвера над лепотом Јеладе и импозантном величином Рима. Стжиговски нарочито наглашава снагу ове оријенталске бујице што све већма расте. Он је посматра саму по себи и у оквиру позне јелинистичке уметности. На супрот сиромаштву облика на Западу: на Истоку се развијају врло рано (делом пре Константина Великог) поред засведене василике оригинални типови октонога, цркве централнога распореда са обликом крста, са обликом листа детелине. Црква Св. Софије у Константинопољу постаје изукрштањем ових типова, а развој позније византиске архитектуре почива на даљем усавршавању цркве централнога распореда са обликом крста.¹⁾

Константин не беше изабрао место за оснивање новог средишта царства за то, што је имао потребу да Рим пренесе на Исток. Он је, на против, хтео да се ослободи Рима. Уз то беше и других узрока. Исток стаде мало по мало тако добијати превагу над Западом, да Рим поче лежати изван сфере тадашњег света. На место Рима улогу вођа узима Исток. Византијуму треба тражити постојбину у Малој Азији. Из Еџеса и осталих јелинистичких културних центара Мале Азије црпе он на првом месту своју снагу. За тим долазе Антиохија и Александрија. Иза ових метропола познога античкога света лежи колевка оријенталских утицаја — Сирија, Канадокија, Јерменска и стари Египат.

Уметност остаје и за прва три века после Христа исто тако јелинистичка као и за прва три века пре Христа. Разлика је само у томе, што од Александра Великог до рођења Христова Јелада осваја Исток, а од тога доба до Константина почиње Исток поново да прожима ову уметност јелинистичку и порађа тако знатне локалне разлике. Мала Азија је још једнако проникнута прехришћанским јелинизмом; Сирија и Египат (делом) почињу усвајати оријенталске форме. Рим само прима од ових области, а ништа им не даје. Он бива прво потпуно јелинизован; јелински дух утицајем римске културе добија у току времена локалних нијанса, које избијају јасно на видик. Ну у колико Исток добија већма маха, у толико улога Рима постаје све то незнатнијом.

Ове мисли потврђује Стжиговски обилним материјалом, прибраним са ревностју, која изазива страхопоштовање. У прилог теорије Стжиговскога снажно говори

¹⁾ Упор. O. Wulff (Byz. Zeitschrift XIII. стр. 566.) који заступа посебно гледиште у овим питањима.

и та околност, што се појаве, које је он за уметност констатовао, потврђују истим појавама у области језика и књижевности, права и политике. Мала је Азија, према Харнаку, у прекоантиново доба била хришћанска земља *κατ' ἐξοχήν*. Томе је допринело двоје: Јелинизам беше овде добио форму, која га је нарочито чинила приступним Хришћанству, а беше и провинција, које беху њиме врло мало додирнуте, те с тога, што имаху једну веома слабу културу, беху свеже земљиште за хришћанске идеје. Пренашањем престонице на Исток сачувао се и појачао јелинистички карактер цркве. Вођство предузе мало-азијски а не египатски јелинизам. Тамо беше главно седиште хришћанске цркве у почетку IV века. Константина су његови утисци из Мале Азије пратили у Галију и допринели одлучиој кораку, који је за хришћанску цркву био тако спасоносан. Данашња грчка црква је црква Цариграда и Мале Азије, или управо Мале Азије. Сам Цариград је на првом месту црпао одавде своју снагу, а затим из Антиохије. Па и у Риму за прва два века хришћанство беше грчко.²⁾

Исти Оријент, који је, прожет јелинским духом, постао колевка византискога стила, постаје на Западу Европе, утицајем германскога духа, колевка романскога. Марсељ, Равена, Милано, који од вајкада стајаху у непосредној свези са Истоком, постају бедем који Север одсеца од Рима, а са Истоком везује. Преко њих продиру на Запад облици оријенталске уметности (нарочито архитектуре) и на новоме земљишту добијају облик романскога стила. Поплава Запада од египатских, сирских и мало-азиских монаха доноси собом и распрострањење оријенталских уметничких облика. Исто цветање, које Оријент порађа на Босфору у друштву са Јеладом, ствара он на Северу утицајем германскога духа. На овај се начин разрешава и мучни проблем о пореклу романскога стила.³⁾

Као што овај сумарни преглед показује, све су то крупни резултати, до којих је Стжиговски дошао.⁴⁾ О њима би морао водити рачуна и један човек, који тек намерава посветити се изучавању византиске уметности. Заслужио се научнику с тога чини веома велика неправда, што се у овоме спису потпуно игнорује. Ништа, међу тим, не изгледа природније од ове теорије, коју Стжиговски заступа. Колевка хришћанства је на Истоку и тамо се има тражити постанак и образовање свих типова у хришћанској уметности. Василика је тамо постала, а тако исто и црква са централним распоредом.

Други је недостатак овога списа, што се у њему рана византиска уметност идентификује са источном уметношћу у опште. То, истина, чине и други, ну њих на то више гоне практички обзир. Поред тога они су свесни о томе, да ту има неке разлике. Што се човек дубље бави византиским питањем, у толико му се већма намеће осећање, да се уметност Истока не може као једна недељива целина ставити на супрот уметности Запада, већ се има схватити у неколико група. Ми смо већ, излажући теорију Стжиговскога, нагласили однос Византијума према Малој Азији, Антиохији, Александрији и према провин-

²⁾ A. Harnack Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten. Leipzig 1902.

³⁾ Колико се мало слута у нашем спису о овим резултатима, сведочи јасно овај насук: „Допише, кад је романски стил, као излив чисто германскога духа, освојио западну архитектуру, тај је утицај (т. ј. утицај византиски у Немачкој) наравно ишчекао.“ (стр. 56.)

⁴⁾ Упор. Strzygowski Orient oder Rom; Kleinasien ein Neuland der Kunstgeschichte; Hellas in des Orients Umarmung; Byzantinische Denkmäler.

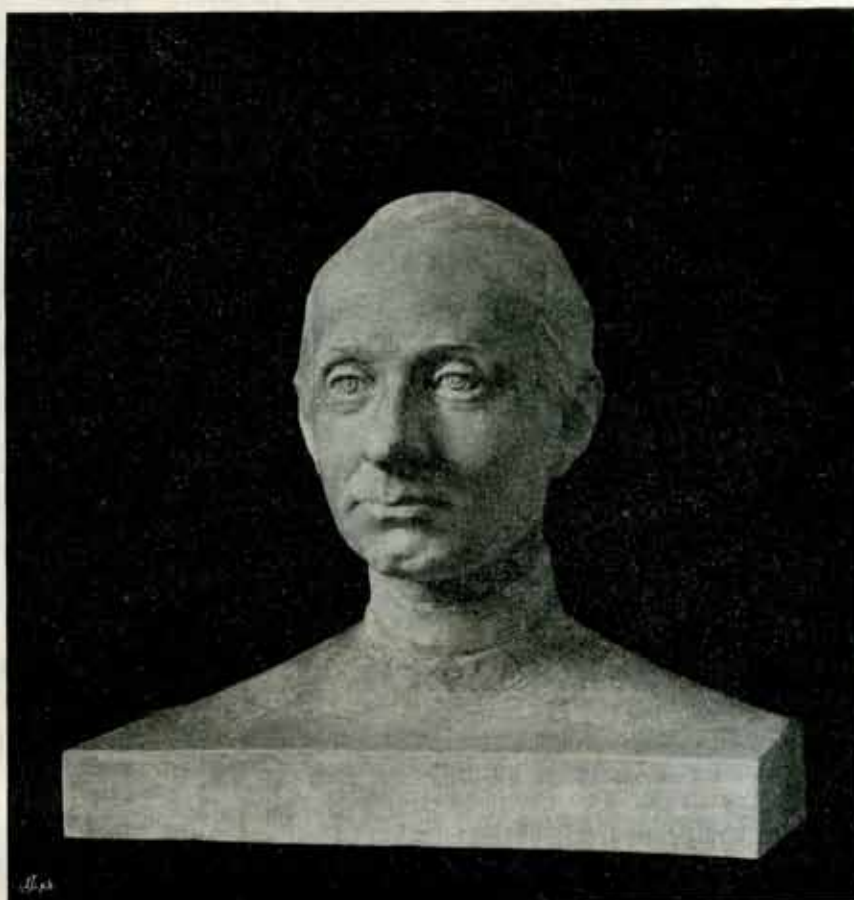
цијама што леже у залеђу ових јелинистичких центара, а колевка су оријенталских утицаја. Ево стоји у непосредној вези са Византијом и Салоникијем, у Антиохији се укрштају јелинистички и сирски утицаји, у Александрији јелинистички утицаји са утицајима старе египатске културе. У залеђу Малој Азије и Антиохије цвета сирска уметност, у залеђу Александрије развија се коптска.⁵⁾ Не може се никако одобрити поступање једног аутора, који све те очевидне разлике обухвата једним именом „византиска уметност“, а за то не наводи никака оправдања. Ова се уметност, на против, ограничава само на једну извесну област, која према осталим областима на Истоку не стоји сасвим изоловано, ну при свем том показује локалних нијанса. Отуда бисмо рекли, да се изразу „византиска уметност“ даје сувише простран обим, кад се и уметнички споменици у Равени, о којима се у спису говори, крете као византиски. Василике у Равени показују с једне стране великих разлика према базиликама у Риму, а с друге стране франантних сличности са сирским базиликама. Сан Витале, који писац зове „најсавршенији пример византиских цркава с централним планом“, један је од најречитијих примера цветања оријенталске хришћанске уметности на земљишту Италије у времену између Константина и Јустинијана.⁶⁾ Велике октогоне цркве IV века у Сирији и у Малој Азији дају нам најјаснија упута, где треба тражити прототип равенске октогоне цркве. Чувени октогон у Антиохији, не мање познати октогон у Ниси, многобројни октогони у Малој Азији дају нам права да констатујемо, у погледу на Сан Витале, непосредне утицаје Сирије и Малој Азије на Италију и на Запад. У овоме нас утврђује и неоспорни факат, да је Равена стајала у живоме саобраћају са Истоком. За прва четири века беху сви епископи у Равени порекла сирског.⁷⁾ Моћна колонија Сираца и других оријенталаца заузимала је у Равени видно место. Стжиговски се не устеже, да Равену назове побочном пасеобином антиохиске уметности.⁸⁾ Позната катедра Максимијанова са рељефима изрезаним у слоновој кости, која се у нашем спису спомиње као византиски споменик, врло је вероватно производ уметности антиохиске (Millet је приписује ателеима Египта), као што и извесне црте у спољашњем украсу равенских цркава налазе својих паралела у Антиохији.

Исто тако није тачно, што се познати Равулин кодекс из Лаврентијеве библиотеке у Фиренци ставља у ред раних византиских споменика. Сирски текет, као и друге особине, чине га несумњивим производом сирске уметности.

Јеванђеље из Росана (у нашем се спису зове погрешно Розано место Росано) т. з. Codex purpureus Rossanensis несумњиво је производ каке оријенталске школе у Азији

(у Малој Азији или у Антиохији),⁹⁾ није, дакле, византиски споменик. То исто вреди и за (минијатурама овога јеванђеља веома слично) минијатуре бечкога *Генесиса*.

Далеко би нас одвело, кад бисмо и за мозаике у равенским црквама стали доказивати друге, а не византиске утицаје. О познатим мозаицима у Сан Витале, где су представљени жртва Авела и Мелхиседека, за тим Гошћење трију анђела Аврамом и жртва Аврамова води се и данас један веома интересантан спор. У Византиским Споменицима од Стжиговскога (III свеска) покушало се доказати, да су ови мозаици манифестација византискога духа у Равени. Покушај је несрећно испао за руком. Сви се докази леме о несумњивом факту, да је у овим мозаицима

Р. Валдец

Д-р Фрањо Рачки

илустрован канон једне литургије. Саданњи канон римске литургије гласи: *Supra quae propitio ac sereno vultu respicere digneris et accepta habere, sicuti habere dignatus es munera pueri tui iusti Abel et sacrificium patriarchae nostri Abrahae et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech (sanctum sacrificium immaculatam hostiam) и т. д.* Отуда су Kraus и други извели закључак, да је у овим мозаицима илустрован канон римске литургије. На тај би се начин потврђивао утицај римски на супрот утицају византиском. Ну канон римске литургије поуздано је био друкчији, него сада што је, у доба кад су ови мозаици постали. У анамнеси литургија источне цркве не помиње се пак Мелхиседек. Ни у литургији Василија Великог, ни у оној Јована Златоустог, ни у литургији александриској, ни у оној Св. Јакова, ни у коптској¹⁰⁾ не помиње се нигде на овоме месту Мелхиседек, док се он у канону римске литургије тако рећи демон-

⁵⁾ Исто тако постоји и национално египатско хришћанство. Упор.: J. Leopoldt Schenute von Atripe und die Entstehung des national-ägyptischen Christentums Leipzig 1903. Исто се даје доказати за Сирију, централну Малу Азију и Јерменску.

⁶⁾ Упор. Strzygowski Kleinasien стр. 102, 185; Byz. Denkmäler III, стр. XXIII.

⁷⁾ L. Brehier Les colonies d'Orientaux en Occident (Byz. Zeitschrift XII) стр. 9.

⁸⁾ Oriens christianus II (Strzygowski Antiochenische Kunst).

⁹⁾ A Haseloff Codex purpureus Rossanensis 1898.

¹⁰⁾ Swainson The greek liturgies London 1884. стр. 79., 92., 219., 252., 253., 260., 261., 359., 361., 372.

стративно назива *summus sacerdos*. Тешко би се, према томе, могло усвојити мишљење, да је овде илустрована анамнеса византиске литургије (молитва при проскомидији). Како много штошта у мозаицима из Сан Витале буди успомену на гласовитога епископа Миланскога Св. Амвросија и оно доба, када је Милано играо веома видну улогу у хришћанској цркви, то нам се чини, да су ови мозаици постали под утицајем литургије, која је у Равени могла бити у обичају.¹¹⁾ Ова је, можда, комбиновала у себи римски начин са оним у Милану, који је био несумњиво оријенталски.¹²⁾

Правилније би, дакле, било, да су *оријенталски* утицаји на уметничке споменике Равене нарочито наглашени. Читалац би требао знати, да поред византиске уметности egzистују и друге оријенталске уметности.

Осим питања о пореклу византиске уметности веома је важно питање о утицају византиске уметности на друге народе, а специјално на уметност Запада. Овоме есенцијалном делу тако зв. византиског питања поклоњено је у спису, о коме говоримо, веома мало пажње. Тиме се чини неопростни грех уметности, о којој је реч у поменутоме спису, јер ништа не говори јасније о вредности њеној, као њени утицаји на уметност Запада. Писац је нашао за потребно, да у непуних седамнаест реда само додирне ово питање. Па и ту ће се наћи на тврђу, да је дом Карла Великог у Ахену византиска грађевина. Огромни утицај индустријских уметности византиских на уметност Запада није удостојен ни спомена. Читалац неће наћи обавештења, да се германске минијатуре 12. и 13. века не могу разумети без познавања византиске уметности, да је цео италијански дученто једино разумљив утицајима њеним, да су ови утицаји осетни и код једнога Ђота и Никола Пизана.

Ми не бисмо рекли, да су и путеви, којима су се кретали утицаји византиске уметности на уметности народа најближих византиској цркви, свугде правилно обележени. Писац тврди, да су прве руске цркве из X века, као што беху црква Св. Софије и Мајке Божје, зидали грчки мајстори (стр. 54.). Пре свега је црква Св. Софије у Кијеву, која се сматра за мајку свих старих руских цркава, постала 1037. год.¹³⁾ а за тим она стоји тако близу цркви у Мокви (у Јерменској, постала тобож пре 957. год.) да би се пре могло помислити на каквога архитекту јерменског или грузијанског, него на византиског. Архитектура у Сирији (северни део њен) и у Кападокији могла је преко Јерменске (чија архитектура цвета у X веку) утицати на старе руске цркве. То сведоче и оригиналне цркве у Владимиру и Суздаљу са њиховим аркадама на фасади, које су за тим, пренете Фјоравантијем на катедралу Собор Успенскиј у Кремљу, прешле и у новоруску архитектуру.¹⁴⁾

Питање о пореклу византиске уметности и о њеном утицају на Запад чине суштину т. зв. византиског питања. Оно је, као што смо већ показали, једним делом друкчије схваћено, него што би се према најновијим резултатима могло очекивати, а највећим делом није ни дотицано. Много је лакше било изнети резултате, који се тичу оне епохе византиске уметности, о којој смо добро обавештени.

То је доба које настаје после иконокласме. Ну и ако су византиски споменици ове периоде данас добро познати, ипак читалац неће у нашем спису нигде наћи обавештења, шта је карактеристично обележје византискога стила. Нигде није истакнута разлика која дели споменике вајарске и сликарске рјане, средње и позне уметности византиске (*früh —, mittel —, spätbyzantinisch*). Ова разлика, нема сумње, постоји, и за то се не може оправдати, што се на пр. у једном истом одељку говори о минијатурама из старо-хришћанске епохе и о смаљима из доба цветања византиске уметности (одељак VII).

Свугде у овоме спису, где би уметничке споменике ваљало подврћи стилској анализи, осећа се извесна непоузданост, неодређеност, несистематичност. Писац каже, како би занимљиво било пратити све мене, кроз које је пролазила конструкција византискога кубета, док се није усавршила. У прво је доба, према њему, кубе почивало непосредно на цилиндрастом зиду (тамбуру), па се тек доцније, у почетку VI века, дошло на мисао, да се кубе постави на лукове, који ће бити разапети између четири снажна ступца (пфајлера). Троугласта празнина испод кубета испуни се зидом (т. зв. пандантиви). Овај систем „кубета на пандантиве“ налазимо већ на неколиким византиским црквама у Сирији (на пр. црква Св. Ђорђа у Езри), али он није нигде тако конзеквентно изведен као на цркви Св. Софије у Цариграду. Њено је кубе остало образац за сва времена, па се чак и италијански ренесанс њиме користио (као катедрала у Фиренци) (стр. 12.).

Из ових излагања пишчевих даје се одмах запазити, да основна црта при конструкцији кубета није уочена. Тамбур се јавља и у позније доба, с тога је веома незгодно истичати, као да је њега било само на првобитноме ступњу. Уз то није он увек био цилиндрична облика, а кубе (односно калота) је могло само непосредно (а не и посредно) на њему почивати. (Ствар не мења ништа, што је прелаз тамбура у калоту по некад обележен). Чини нам се, да је пандантиво незгодно звати зидом, као што је то овде учињено. Црква у Езри има конично кубе које почива на тамбуру, а не непосредно на пандантифима.¹⁵⁾ Отуда то није исти систем „кубета на пандантиво“, као код цркве Св. Софије.¹⁶⁾ Доста је незгодно, исто тако, доводити у везу кубе Св. Софије са полигоним кубетом на катедрали у Фиренци.

Кад је реч о конструкцији кубета, онда се мора нарочито истаћи двоје: проблем да се кубе са његовом кружном основом стави на четвороугаони или полигони басис и проблем да се обезбеди солидност конструкције кубета, нарочито у случајима, где је пречник његов био великих размера. Ова су два проблема непрекидно занимала византиске архитекте, те је од веома великога значаја пратити, како су их они решавали.¹⁷⁾ Разлика познијега византискога кубета од кубета из раније периоде византиске уметности објашњава се начином, на који су ови проблеми разрешени. Ми ту разлику не видимо у овоме спису нигде истакнуту.

Због непознавања разноврних типова цркава на Истоку није ни Св. Софији одређено тачно место које заузима међу њима. Пустимо Стјиговскога да нас о томе обавести: „Остаје да одговоримо на питање, како се даје

¹¹⁾ Упор. *Duchesne — Origines du culte chrétien* 1889.

¹²⁾ Упор. и тумачење од *V. Schultze Byz. Zeitschrift* XIII стр. 292 под. 5.

¹³⁾ *Strzygowski Kleinazien* стр. 176.

¹⁴⁾ На истоме месту стр. 233.

¹⁵⁾ *Strzygowski Kleinazien* стр. 96.

¹⁶⁾ Упор. *Choisy L'art de bâtir chez les Byzantins*.

¹⁷⁾ Упор. наш приказ у *Новој Искри* 1903. март и април (*Reber Die byzantinische Frage in der Architekturgeschichte*) и *Choisy* (цитирано горе).

наместити велика Софија из Цариграда између базилика са кубетом (Kuppelbasilika) и цркве са кубетом плана у облику крста (Kreuzkuppelkirche), између типа јелинистичког и омиљеног византиског типа? Ја сам њу већ пре много година као и Св. Сергија и Вакха и Сан Витале назвао духовитим разрешењем проблема, мање практичне него теориско-спекулативне природе. Никад ми није падало на ум, да развитак византиске архитектуре, свесно о своме циљу, отпочнем са Св. Софијом. Ну то би се, доиста, могло учинити са добом Јустинијановим и са усвајањем типа цркве у облику крста а са кубетом (Kreuzkuppelkirche). Црква Св. Софије има са њом непосредно исто тако мало посла, као и са базиликом са кубетом (Kuppelbasilika). Она, на против, црпе из свих у хришћанској архитектури дотле заступљених праваца. У оно доба, као и при подизању храма на Акрополису или при подизању цркве Св. Петра, беше се породила тежња, да се на пољу монументалне архитектуре створи нешто необично. Архитекте је са свију страна напред потискивала једна величанствено набујала струја, те се беху упознали са резултатима, до којих се беше дошло у круговима разних великих градова на Истоку. На тај начин створише грађевинари Јустинијанови једно дивно тотално дело.

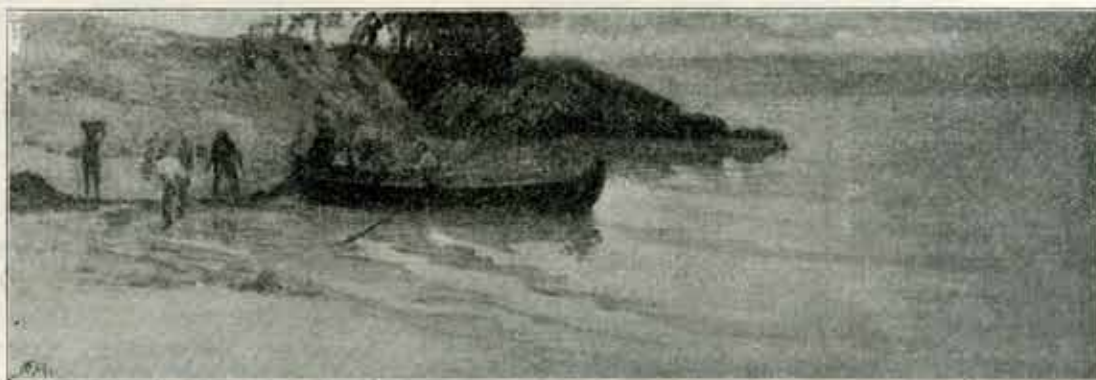
„Обично се узима, да су архитекти Св. Софије узели за полазну тачку Св. Сергија и Вакха у Цариграду, па су овај тип оштроумно комбиновали са великим дворанама римских те-

рама сличним т. зв. базилици Константиновој (Дехио). Још је даље отишао Ривонра, који Софију доводи непосредно из Рима и из ових дворана у термама. Ја се дивим величанствености ових дворана и не могу им данас на Истоку ништа упоредо ставити. Али ко нам опет каже, да купатила у Александрији и у Антиохији нису показивала бар исто тако значајне грађевине на сводовима? Ја сам уверен, да ове дворане у термама Истока имађаху над римским конструктивно у томе предимства, што..... већ и кубе примењиваху, а у споредним просторијама показиваху не само просте ротунде и октогоне, већ и са унутрашњим редовима стубова. Ја држим, у опште, за могућно, да је облик Св. Софије био већ припремљен у овим термама јелинистичког Истока, да је управо у једној од терама у Цариграду... био већ достигнут конструктивно тип Св. Софије. На основу данас очуваног и познатог материјала на пољу црквене архитектуре даје се од прилике ово рећи:

Св. Софија показује један корак даље преко покушаја на пољу ротунде и октогона, какве смо упознали у Малој Азији и у Сирији: то је квадратом затворена ротунда у Босри, Езри и Св. Сергију и Вакху, ну преполовљена. Између обе половине уметнута је базилика са кубетом; у распореду оба полукубета према средњем главном кубету огледа се утицај сирекско-египатског типа, типа трансверзално постављеног брода са кубетом (Kuppelschiff).... У начину, како су споредне просторије засведене, показује се почетак ка рашиљању цркве у облику

крста а са кубетом...“¹⁸⁾ После ових редова, ваљало би прочитати оно, што се о Св. Софији у овоме спису, о коме говоримо, износи, па да се човек увери, колико је ствари од битне вредности ту пропуштено.

Ни у хисториском развјатку минијатура и мозаика није уочена основна црта. Ми ту, као и у византиској скулптури, можемо констатовати два типа: један у коме су античке реминисценције још јаке и други хијератичан, схематичан тип. Нигде се ова разлика не може тако јасно пратити као на византиским скулптурама од слонове кости. Узмемо на пр. рељефе, у којима је илустрована т. з. *Δεσις*. На једним рељефима још једнако античка поза, одело античко, све пуно живота, уз то цела сцена стављена под један балдахин; на другим рељефима одело није више античко, типови немају у себи ништа античког, коса и брада су друкчије третиране неко на првим рељефима (тамо античке витеце, овде развученост у третирању). Све је без живота и схематично. Балдахина нема. Ова се два типа дају јасно издвојити и у целој иконографији византиској. Како се дају објаснити ове разлике? Оба нам је

М. К. Црнич

Ривари

типа могућно пратити тек од 10. века, те је с тога решење овога питања знатно отежано. Могло би се слутити, да је први тип био заступљен још пре иконокласме, а да се други порађа тек после ње. Ну ми смо склони, да ове разлике објаснимо тиме, што ни један ни други тип нису оригинални, већ први стоји под утицајем античке, други под утицајем сирекске уметности. Балдахин, који се над фигурама подиже, сведочи о снажном осећању статуе, која чини језгро античке уметности. У другоме се случају дају констатовати неке карактерне особине сирекске уметности. У сцени *Δεσις* стоји Јован Крститељ лево од Христа на рељефима, што показују античке утицаје, а десно код оних других рељефа. Код Сираца се нише с десна на лево, отуда и овде обрнут распоред у фигурама. И за минијатуре и за рељефе од слонове кости употребљавају се, дакле, образци који су раније створени. Они су махом реплике изгубљених прототипова IV и V века. Од њих једни стојаху ближе античкој а други ближе оријенталској уметности.

У псалтиру, који писац приписује *класичној* школи (другу зове *манастирска*) налазимо и минијатура са несумњиво оријенталским утицајима, тако исто и у Проповедима Григорија Назијанског. То показује, да је минијатор био еклектичар: за једне сцене узео је он мотиве античке, за друге оријенталске. Ваља се сетити, да се и свеколика књижевност византиска одликује овим еклектизмом, компиловањем, у коме су, изгледа, Византинци остали ненадмашни.

¹⁸⁾ Strzygowski Kleinasien стр. 133., 134., 135.

Аскетски дух, којим је прожета хришћанска религија, несумњиво је, било посредно било непосредно, био од утицаја и на уметност византиску. Тешко би пак било веровати, да је код оних уметника, што стоје под утицајем античке уметности, било мање ортодоксије, него код оних других. Производи *класичне* и *манастирске* школе, како их писац зове, не би се могли објаснити тиме, што су њихови творци били прожети више или мање аскетским духом.¹⁹⁾ Минијатура, које не стоје на висини праве уметности, наћи ће се свугде где уметност стоји на нискоме ступњу. У томе су погледу веома поучни споменици коптске уметности. Писац, у осталом, јако прецењује и уметничку вредност минијатура у проповедима Григорија Назијанског и у псалтиру Париске Библиотеке (№ 510.).²⁰⁾

Требало је, дакле, на првоме месту истаћи одсуство оригиналности у минијатури византиских; подражавање ранијим обрасцима, од којих једни стоје близу античкој, други близу оријенталској уметности; за тим еклектизам, компиловање које је карактеристична црта и у другим странама духовнога живота византиског.

Као основну црту византиских минијатура ваљало је истаћи илузионизам, колористички елеменат на супрот пластичноме елементу западних минијатура. Овај илузионистички карактер византиских минијатура обезбедио је овима преимућство над западним. С тога су оне биле у великом уважању код уметника на Западу и од огромнога утицаја на њих.

Код мозаика византиских требало је истаћи триумф стила са златним позађем (*Goldgrundstil*), упрошћење орнаменталне полихромije, огроман утицај литургије на мотиве мозаика и илузионистички карактер њихов.

Најосетливији је недостатак овога списа, што најглавнија питања нису ни дотицана и што се у оним стварима, о којима се већ говори, показује огромних празнина. Ваља имати на уму, да је од двадесет и седам листа овога дела једва једна половина посвећена искључиво уметности. Да су изнети само резултати, па би за једну тако пространу област, кака се отвара испитиваоцу византиске уметности, овако тесан оквир, какав је овде употребљен, био и сувише недовољан. Писац одмах у почетку обећава, да ће се раном хришћанском уметношћу у *ширим* *ипотезима* позабавити. Међу тим он не говори ништа о катакомбама, о мозаицима, о саркофазима, о диптисима, о скулптури ове периоде. У питању о хришћанској базилици он се и не дотиче најглавнијих мишљења о њеном постанку.²¹⁾ О разноврсним формама, у којима се на пространој области хришћанскога света хришћанска базилика јавља, нема ту ни помена. Црква са централним планом није удостојена ни једне речи, и ако она, на Истоку *par excellence* заступљена, игра значајну улогу у византиској архитектури. О разлици између цркава на Истоку и на Западу читалац ће овде узаман тражити обавештења. О византиским скулп-

турама од слонове кости ту се скоро ништа не говори. Ово је, међу тим, једна од најинтересантијих грана византиске уметности. Остали су споменици у току векова мање више измењени, те их данас не можемо више студирати у првобитном облику њихову, док је скулптуре од слонове кости сама природа њихова чувала од трансформација. Снис би, несумњиво, био поштеђен многих и многих стереотипних фраза и *lieux communs*, да је било говора о византиским ковчежићима са рељефима од слонове кости. О разлици између византиских псалтира и оних на Западу није ништа говорено, и ако у немачкој литератури има одличних радова на овоме пољу.²²⁾ Однос византиских минијатура према онима у Германији није ниједном речију дотакнут,²³⁾ а само је напоменуто, да је византиска уметност утицала и на Италију.²⁴⁾ Док се најосновније ствари тако прећуткују, неке једва спомињу, а ниједне од њих исцрпно не третирају, дотле се легенди о цркви Св. Софије посвећује скоро читав једна страна, а фантастичноме опису царске палате²⁵⁾ цео један лист.

Овим ни у колико није исцрпена листа недостатака овога списа. Многа су твђења у њему нетачна. Атријум се хришћанске базилике ту на пр. зове „једна пространа четвороугаона *дворана*“ (стр. 7.). На страни 46. стоји: „Мозаици у кубету манастира у Св. Луки у Ливадији постали су у X веку, а за остале мозаике и фреске ове епохе знамо само по описима хроничара.“ При томе се преврћа, да су нам осим Св. Луке у Фокиди из XI века (а не из X) очувани мозаици у Св. Софији Кијевској, у Неа Мони на Хиосу, у Дафни код Атина и т. д. Веома су нејасне ове реченице: „Отуда су *готово све* цркве, које је Константин... подигао у Цариграду и у *другим градовима* још увек по плану старо-хришћанских базилика. *Изузетак чине његове цркве на Истоку. У већине* је основни план био централна облика...“ (стр. 9.). За равненске базилике вели писац, да су споља скромне и неукрашене. Ако следе аркаде, лизене, лучне фресове писац рачуна у архитектурне украсе, онда његова тврдња није тачна.²⁶⁾ За мозаике у С. Аполинаре Нуово стоји записано: „У средњем броду, над луковима од аркада, протеже се дуг ред младих светитељака...“ Међу тим, процесија светитељака предвођених трима краљевима, што иду на поклоњење Исусу и Марији, представљена је у мозаику само на северној страни средњег брода, док се на јужној страни износи процесија мученика, који се приближују Христу. Нетачно је, што писац каже, да су мозаицима у Сан Витале предмет церемонијалне слике. При томе се, несумњиво, имају на уму само два мозаика. Владика Максимијан је при томе представљен само на мозаику са Јустинијаном, те је с тога незгодно речено, како Јустинијан и супруга му Теодора у присуству владике Максимијана подносе цркви дарове (стр. 26. и 27.).

Спис је писан лаким стилом. Реченице се ређају неуспешно једна за другом и чине пријатан утисак. Писцу је свугде пошло за руком, да своје мисли изнесе у лепом облику. Оно што Беклин зове „*das Grossdecorative*“ осећа се на свакој страни овога списа. Штета је само, што се

¹⁹⁾ Писац, у опште, схвата иконоласту као борбу калуђерства и ортодоксије против просвећених људи и владалаца (стр. 39.) Упор. мишљење L. Brehier La querelle des images 1904. Клане спора око икона леже још у врло раном обожавању икона: отвор на далеко раширених Јевреја, оштри напади неких правних писаца, утицај Исусама, непријатељско држање Сираца и Египћана, уз које пристајаху Кости и др. Ове латентне клане нису избиле на видик народом или византиским кланом, јер међу овима беше само неодамњих противника, изложених утицајима са стране. Није ни војском, јер је спор око икона управо сиречно реформу политику. Покрет су изазвали теолошки ујорци, који су тада вршили данас готово невојњана утицај и владаоци сирскога порекла. (Byz. Zeit. XIII стр. 534.)

²⁰⁾ Упор. Wickhof Wiener Genesis. Wien 1895.; и Tikkanen — Die Psalterillustration im Mittelalter.

²¹⁾ Витини, Краус, Делано итд се не цитирају.

²²⁾ Goldschmidt. Der Ablani-Psalter. Tikkanen и др.

²³⁾ Упор. извршене радове: Haseloff — Eine thüringisch — sächsische Malerschule и т. д. и Swarczewski Die Regensburger Buchmalerei.

²⁴⁾ Venturi у својој Storia dell' arte italiana II говори о оним утицајима од стр. 353. до стр. 673.

²⁵⁾ Писац се при томе није користио делом L. de Beylié L' habitation byzantine 1902.

²⁶⁾ Vide Rivoira Le origini della architettura lombarda 1901. фигура 10., 13., 53., 54., 59. и т. д.

под леном форми крије махом нетачна садржина. „Хришћанство се зачело у доба, када је једна пространа цивилизација била на заходу“ (стр. 1.). За век Аугустов и Тиберијев не би се смело тако што тврдити. „Речита проповед Св. Павла у Атини, испред кипа једне Афродите с Милоса...“ (стр. 2.). Откуда Афродита Милоска

у Атинама? Писац је уз то свугде готов да усвоји недовољно проверена мишљења и да необично лако решава најзаплетенија питања. Читалац је с тога принуђен да застане скоро на свакој реченици и да се по хиљаду пута с правом запита: за каку је публику писао овај спис?

Влад. Р. Петковић

П о з и в

Мрнару сиједи, поведи ме журно
Кроз то сиње море и пучине плаве,
Твоја лака лађа и бијела једра
Моју душу пуне чежњама и жељом...
Ах, ја бих далеко, бескрајно далеко,
Тамо где још нико никад није био,
Тамо где умире свако вече сунце
На крвавом небу са огњима својим —
Кроз хуку, кроз вјетар, кроз пиштање воде,
Кроз проломе неба, громове и праске,
Ох, тамо где мисли ужаснуте стају

Пред изразом смрти са леденом грозом,
Где и сами Господ поражен се склања
Пред канџијом смјеха демона и сјла...
...Мрнару сиједи, поведи ме тамо,
Болесна ми душа, болестан ми живот!
Само оно море што је њима слично,
Бескрајно и мрачно и препуно смрти,
У страшној ми борби лијека ће дати...
Мрнару сиједи, поведи ме журно,
Болестан ми живот, моја душа пати!...

† Јаков Шантић

Ко ће победити?

Т. Шчепкина-Куперник

за земљиних међа у наш свет некада су
сишла три небеска бића, три прекрасне
сестре, ако само и могу бити сестре међу
небеским бићима.

Врховно биће отпустило их је ради
људске среће и сестре се договориле да заједно покоре
и завладају свим светом.

Све су три биле дивне — различите ленове.

Прва — силна, моћна, с поносом главом и орловским очима, смело је гледала напред, на непознату земљу, где су се у магли тискали и разметали милиони малих човечјих бића. За плећима била су јој крила; у рукама — сјајан мач, да би сузбијала насиље и гоњење.

— Све ће то бити моје! — рече она и глас јој је јечао као звоно саливено од правог сребра.

Друга — нежна, са сјајним погледом небеских очију, држала је у рукама цвеће и носила га људима на дар. Она се сестри, као у одговор, осмехнула срећним осмејком и изговорила гласом мелодичним као музика пролетње ноћи:

— Да, све ће то бити наше.

Трећа је сестра ћутала. Она је била величанствена и мирна. Чисто њено чело горело је пламеном мисли; очи — дубоке, као без дна, биле су дивне као тајна вечности. Она је високо дизала пламену буктињу и гледала најљубиво у даљину.

Напослетку се окрете сестрама и рече:

— Немојте, сестре, да ме изгубите из очију!....
Тешко ће вам бити борити се без мене.

— Неће нам требати да се боримо! с младићском одважношћу узвикну прва сестра.

— Неће нам требати да се боримо! са бескрајном вером и нежношћу проговори друга сестра.

Трећа уздахну: она је знала да се борба не да избећи. Али се прва већ носила у даљину на својим крилима; лаким је корацима хитала напред друга, не обраћајући пажње на препоне које се налазе на путу.

Трећа више подиже своју буктињу и, осветљавајући себи пут, чврсто и полако пође по њему.

Прва је сестра летела много измакавши од осталих, парајући простор крилима и радосно удишући свеж ваздух.

Прелетевши огроман простор, она се на послетку спустила на земљу, решивши да се на њој заустави и да почне своје победе.... Али не стиже ни да се осврне, док дивље гомиле људи, не зна се одакле су се и створиле, јурнуше на њу са свих страна; и за један час она је била окружена, ухваћена и свезана... Силе су њене биле велике; једва дошав к себи од изненађења — она није ни мислила да на њу могу наслати — она се одважно почела бранити. Моћним рукама раскидала је ланце, сви њени млади, силни удови етирали су двоструку силу и једрину; она је са земље подигла мач свој и, машући њиме око себе, прокрчила је себи, напослетку, пут. О, како је њу ражљутила ова неочекивана борба!

Трећа је мислила, да су сви људи браћа, а сад је разумела да су они непријатељи: с неповерењем и озлојеђено гледала је око себе, готова сваког часа да се брани, да се бори. И заиста, на борбу дуго није чекала.

Доиста било је и ватрених поклоника небеског бића. Где год би се она појавила, изглед њен је оживљавао мношину благородних срдаца; њу су благосиљали, њој су велики песници певали песме, које су још на првој строфи морале престати нагоњене силом; који су успевали да испевају своју песму, бацали су под њене ноге и свој живот. Гомиле су ишле за њом, њој су се придруживале и женске, па чак и деца и слаби црни људи, леђа избразданих ударцима камџије, и мало по мало све се више множила њена војска....

Али је моћ противничка била неизмерна, а њених је бораца било још и сувише, сувише — мало! Већина је њихова била угњетена, измучена, полугладна... Тешка је била борба. Она је морала себи крчити пута међу јауцима, вапајима, пламеновима гломаче, ужасима казне; хиљаду и хиљаду је жртава падало у име њено... хиљаду је жртава падало побеђено њоме. Крила су се кувала у крви, а мач одавна зађђао. Села су горела, градови се рушили на њезину путу; она је ишла и ишла напред, — летети више није могла: од крви и блата падала су к земљи њена крила. По некад су јој лажни поклоници прилазили, клели се да ће јој служити верно — она је од њих стварала своје вође. Њеним светим именом они су скупљали око себе гомиле, њеним светим именом побеђивали су земљу широм. Затим, постигавши своје, они су збацивали маску и прокламовали јој очито непријатељство. Изнурени, измучени борци подавали су се јарму и малодушно остављали небеско биће.

Исмејана, преварена, она је изнемогла падала, а људи су хитали да је окују. Она је лежала без покрета, и сви су мислили да је умрла — и радовали су се. Али је она наједном усправивши се, раскидала своје окове и појављивала се грозна и сјајна, као царица, и опет је летела у бој. И тако је пролазило време.

Векови су пролетели над њеном поноситом главом, векови су без трага ишчезавали у црној пропасти ништавила

и на послетку је увидела, да је, и не гледајући на сво бескрајне жртве, на дуговечну и нечовечанску борбу, све било узалуд, и једва је било освојено неколико комадића, а непријатељи као и пре ликују и забрањују да се њено име изговара.

Друга је сестра међутим обилазила земљу својом ваздушном стопом. Она је загледала свугде, — почињући од раскошних двораца па све до убогих села. Свугде је плашљиво и умиљато куцала у срца, позивала на милосрђе и праведљивост. Изгледало јој је, да је тако лако милошћу и добротом покорити себи људе — па је безбрижно и срећно гледала у будућност.... док јој нису — прогледале унутарње очи. Била је јасно видела, да је, прикривши се њеним именом, ниски разврат измислио из својих кутића каљајући срца и скривајући тела; да је зеленаштво почело да поткрада гладне и да скрива хлеб који је она скупила својим трудом за оне који нису јели; да су се лицемерство и нискост, нагиздивши се оделом белим као снег, називали њеним именом и заслепљивали човечанство, које је у децјој лакомислености пружало њој руке, не примећујући превару.

Небеско биће се обраћало и десно и лево људима, говорило им о себи, јецало, на коленима их молило, молило саучешће, не стидећи се, да се, за љубав својих несрећника, само претвара као сирота, оно је куцало јаче у људска срца, али су се све ређе и ређе одазивали. Овој сестри нестало је снаге; тако је мало, тако је мало било оних, који су желели да иду за њом: та, за Бога, она је говорила о срећи самозаборава, одрицања, опраштања, — а људи нису хтели то да разумеју.

Поборнике мрака бунило је њено светло лице, њена подобност, не гледајући ни на какве муке, ни на како своје очајање, да свакоме прашта, заборавља, сваког жали; њихов мрак изгледао је много црнији поред њене сјајне белоће и ето, напослетку, тајно је гурнувши у руке целата, они су је заковали за дрво и предали је мученичкој казни.

С кикотом и исмевањем оставили су је да умре....

Нису знали да је она бесмртна.

Она је оживела и опростила својим целатима.

Поново се разлегао њен кротки нежни глас који је призивао људе.

И у прво се време и сами људи поплашише. Видећи њену бесмртност, они су поверовали у њену моћ и код многих уздрхташе и живеће закуцаше срца.

Где је она била, онде су се по покрету руке дизала скромна склонившта у којима је гладан и хладан могао тражити крова и хране; онде су дивне младе девојке остављале домове и ишле у сиромаштво да служе онима које је судба унесрећила и увредила. Онде су се утирале сузе; носило гладнима много хлеба; онде је невинна девојка подизала грешницу која се каје и притискујући је на своје груди, плакала је над њом. Онде су, напослетку, људи били готови један за другог принети на жртву

предрасуде, богатство, мир, па понекад и живот; а у срцу и највећег звер-човека будила се света искра божанског огња. Чак су и непријатељи постали другови. Понављали су један другоме њене кротке речи; наука се њена ширила по целом свету и изгледало је да ће завладати свима. Требало је бити на опрези! С нарочитом снагом одали су се непријатељи на посао. И кротка, нежна, она је са страхом видела да се и због ње бије бој као због њене сестре. Живи су људи горели место буктиња, тигровима и лавовима бацано су на раздирање младе, дивне девојке, уважени старци, деца... свет се гушио од плача, кунао у крви.... Она је бегала од људи. Дуго је времена живела кријући се по пећинама, једва се усуђујући да да и другу гласа о себи; живи су јој тајно доносили мртваце, — само је мртвацима била безопасна њена близина.

Кад се она, напослетку, кроз много векова појавила на свет Божји, видела је чудновате ствари. Издајући себе за њене другове, издајници су распростирали по целом свету своју науку, називајући је „њеном науком“. Они су лицемерили и лагали и триумфовали и купали се у раскоши, а сви који су мислили да тим начином служе њој, носили су им и снагу, и молбе, и труд свој....

Гануто је срце небеског бића, његово меко срце.

— Не обмањујте их! — викну она својим издајницима. — Ево мене! Вратила сам се опет њима, бићу с њима!

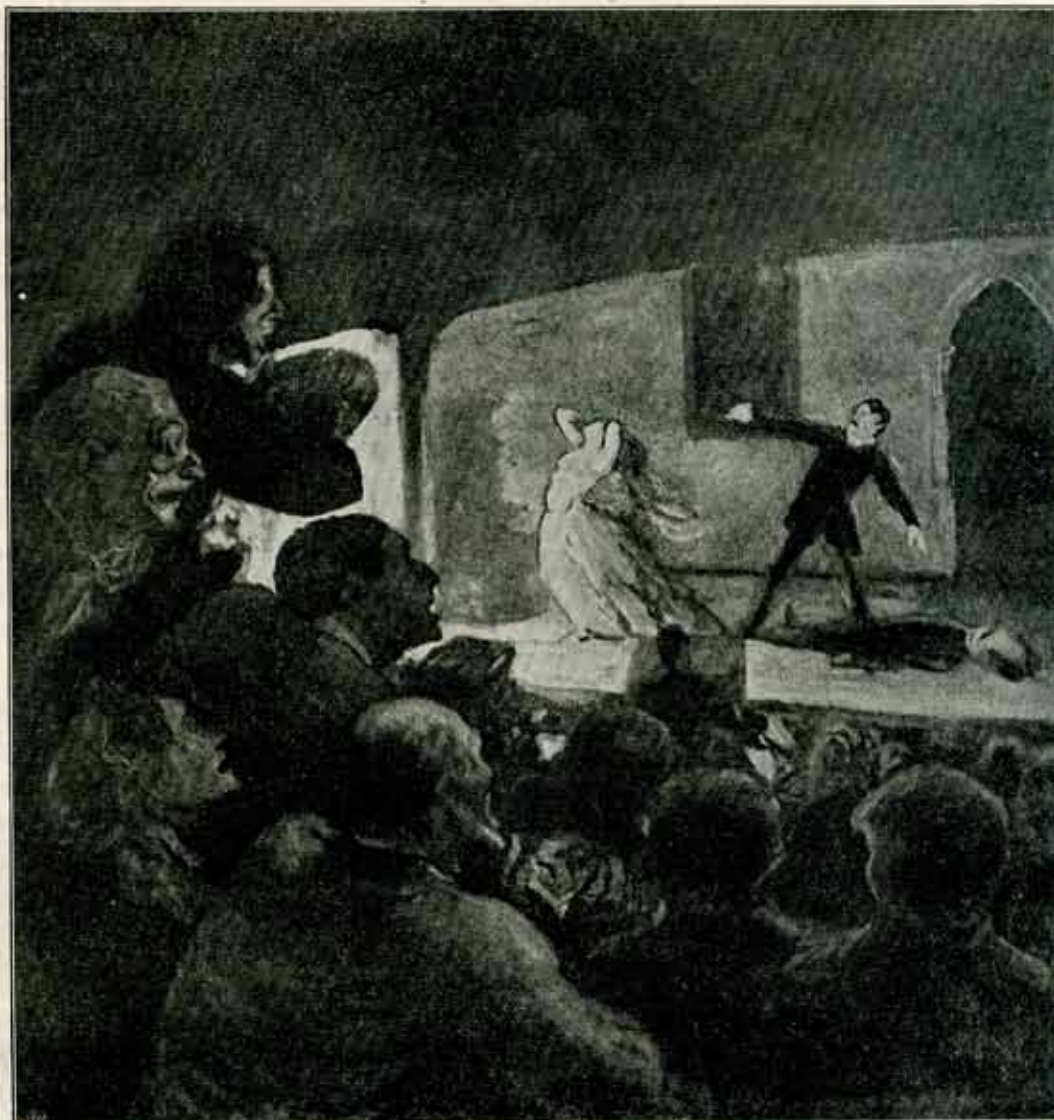
Само су се неки с усхићењем, познавши њен глас, вратили к њој, а други, који су већ навикли на понижење, викали су им:

— Њено је име лажно! Чувајте се!

Нигде за њу места! Ода свуда су је терали, смејали се над њом и, што је за њу било најужасније, свугде се радило само у име њено, само су о њој говорили и њеном се суду обраћали. Њеном... али где је она? Ко је она? Није нико тачно знао. И њу, праву, нису признавали: или су — заслепљени — веровали у привиђење, или су се — ослепитељи — претварали да верују

у њега и крадом су јој се ругали, газећи њене свештене законе.

Трећа је сестра, међутим, полако, али тачно ишла својим путем. Она је нагињала своју буктињу и осветљивала њоме најтамније кутиће. И свугде, где се само по-

ОНОРЕ ДОМИК

ДРАМА

јављивао сјај ове светлости, људи су се будили од непотребне и ружне несанице; она је чистила застарелу прашину; чистила вековна здања од плесни што је на њима и пуштала је свеж ваздух у загушљива станишта, бистру воду у стајали рит.

Она је будила људе мало по мало од тешког, нездравог сна и уливала им бадрост, умешност и вољу за рад; она им је олакшавала живот; чувала њихове силе и здравље.

Посао њен био је доиста тежак и мучан: често се над малим делићем земље морала борити дуго и дурашно.

Понекад би се дотакла чела каквог изабраника, генијалног изабраника, и неочекивани, велики проналазак потресао био сав свет, олакшавао посао милионима трудбеника и, заталасавши људе, запаљивао је у њима радо-

зналост и жељу да раде даље, да иду напред. Свугде где је она пролазила, дизале су се мале, неприметне школе; гомили одрпане деце ишле су у њих и, враћајући се кући, доносиле су собом њене завете. Она им је помагала да читају оне књиге, оне велике стране, у којима се говорило о двома њеним сестрама, и тихо им је уливала да их воле, да се боре за њих.

У велике пустиње тропских предела, у замрзнуте равнине севера, кретала је она своје одушевљене борце у помоћ својој другој сестри; и беше јој лакше, и порази су се њени смањивали, а победе увеличавале.

Она је спремала смеле и паметне борце за прву сестру и бринула се стојички и верно о обема. Моћне њене полуге подизале су стару земљу и припремали је за богату жетву; неприметно, али чврсто су се укрепљивала у земљу нова семена која је она својом руком бацала: и младе шибљике пуштале су свеже клице.

Час овде, час онде сијала је њена буктиња. При њезипу сјају извођена су велика дела, — запаљивало се у људима сазнање права и дужности. Она је учила да су

сви они сићушни, али потребни делови једне велике машини, и да је дужност њихова да не признају себе за центар васељене, већ обазриво да иду по назначеном путу и помажу друге, да се не би распала овај велики строј.

И све је више и више скупљала око себе својих поклоника... оплеменљивала њихов разум. Учила је о раду, говорила о једнакости...

Много јој треба још да обиђе земаља: много има код нас још мрачних и дивљих углова, у које није завирила њена спаситељска буктиња; још мрачно и сурово живе људи „као у подземној тамници без светлости“. Али у свом победоносном ходу, с неуморним стрпљењем и храброшћу она ће на послетку осветлити све, очистити све, спасти све од мрака и огрчености.

Имена двеју првих сестара одавно сте погодили. Име треће биће огњеним словима нацртано на триумфалним вратима новог века: Знање.

С РУСКОГ ПРЕВЕО
Мих. О. Глушчевић

Растајак

1.

Преко свелог лишћа, алејама мрачним,
Држећ' се за руке ишли смо без воље;
У очима твојим дубоким и зрачним
Ја прочитах с тугом: да би било боље

Да се растанемо. У цветном априлу
Процвала је љубав и у нашим грудма;
И љушкајућ' главу у твојем меком крилу
Ја пркосих судби, невољи и људма.

Цветала нам љубав једно жарко лето
И били смо срећни. Ал' сад видиш ето:
Суво лишће пада с поцрнелих грана, —

И пространа поља крије магла сива, —
И ја сумњам да нам у груд'ма се скрива
Она стара чежња из пролећних дана.

1902.

2.

Збогом! С тугом својом и мислима мрачним
Опет сам ћу бити, — за живот без воље;
Тебе Провиђење путевима зрачним
Води. Други можда волеће те боље.

Моја младост није виша у априлу,
Нит' пламена ватра гори ми у грудма;
За ме није одмор у меканом крилу:
Ја хитам у борбу с животом и људма.

Минуло ме давно моје бурно лето,
И на крају свега опет видиш, ето:
Остао сам самац ко увела грана, —

Будућност је моја ко та магла сива.
Ал' чуј: моје срце вечно ће да скрива
Захвалност за оно мало срећних дана.

Милутин Јовановић

Црвени смех

Одломци из нађеног рукописа

— Леонид Андрејев —

Превео с руског ПАУЛ М. ПРОТИЋ

(СВРШЕТАК)

Тринаести одломан

Очисти метежи, бесмислени и криви. Најмањи повод изазива дивље расправљање, и онда играју улогу ножеви, камење, цепанице, и тада је свеједно, кога ће убити — црвена крв радо појури напоље и тече тако весело и обилато.

Било их је шесторица, тих сељака, а пратила су их три војника са напуњеним пушкама. У свом парочитом сељачком оделу, простом и првобитном, које их чини сличним дивљацима, са својим особитим лицима, као од глине начињеним и украшеним изгужваном вуном место косе, на улицама богатог града, под пратњом дисциплинованих војника — они су личили на робове старог света. Водили су их у рат, и они су ишли, покуравајући се бајонетима, тако невини и туни, као волови који се воде на касаницу. Напред је ишао младић, повисок, ћосав, дугога врата, на коме је укочено стајала омалена глава. Нагнуо се сав унапред, као шибљика, и гледао је доле преда се тако напрегнуто, као да му је поглед продирао у саму дубину земљину. Последњи је ишао приземљаст, брадат, постарији човек: он се није хтео противити и у његовим очима није било мисли, али је земља привлачила његове ноге, и он је ишао, устурен назад, као да га је ветар шибao у лице. И при сваком кораку војника га је бушкао кундаком од пушке, и једна му нога, као преломљена, грчевито се избацивала напред, а друга се укочено вукла по земљи. Лица у војника била су туробна и срдита, и видело се да одавно иду тако — осећао се умор и равнодушност у томе, како су носили пушке, како су ишли у раскорак. Као да је бесмислени, дуги и неми отпор сељака помутно њихову дисциплиновану памет, и они престали појимати, куда иду и зашто.

— Куда их водите? — упитах крајњег војника. Он се трже, погледа ме, и у његову оштро баченом погледу ја сам тако јасно осетио бајонет, као да се већ налазио у мојим грудима.

— Одлази! — рече војник. — Одлази, иначе ћу...

Овај постарији уграби тај тренутак и потрча — лаким кораком отрча до решетке једнога канала и седе прекрстивши ноге, као да се крио. Ни права животиња не би учинила онако гдуно, онако безумно. Али се војник разјари. Видех, како се чврсто примаче, наже се, премести пушку у леву руку, а десном тресну по нечему меком и глатком. И још једанпут. Скупи се народ. Зачу се смех, узвици...

Четрнаести одломан

... у једанаестом реду у партеру. С десне и леве стране чврсто су ме притискивале нечије руке, а далеко унаоколо, у полутами, стрчале су непомичне главе, олако осветљене црвенилом с позорнице. И постепено ме обузе ужас од те масе људи затворених у тесном простору. Сви су ћутали и слушали оно што је било на позорници, а можда су мислили и о својим стварима, али због тога, што их је било много, они су се у своме ћутању јаче чули од гласова глумачких. Кашљали су, ширкали, шуптали оделом и ногама, и ја сам лепо чуо њихово дубоко, неједнако дисање које је загревало ваздух. Они су били страшни, јер је сваки од њих могао постати лешина и сви су имали безумне главе. У мирноћи оних рашчешљаних потиљака, тврдо наслоњених на беле, чврсте окрватнике, ја сам осећао оркан безумља, који је готов да сваког секунда плаве.

Руке ми се охладиле кад помислих како их је много, како су страшни и како сам далеко од излаза. Они су спокојни, а кад бих викнуо — „Пожар!...“ И с ужасом осетих тугаљиву, страсну жељу, које кад се сетим, поново ми руке охладне и озноје се. Ко ми брани да узвикнем — да се дигнем, окренем натраг и узвикнем:

— Пожар! Спасавajte се! Пожар!

Дрхтавица безумља обузеће њихове мирне удове. Скочиће, закукаће, заурлаће као животиње, заборавиће да имају жене, сестре и матере, претураће се као да их је снашло изненадно слепило, и у безумљу своме гушиће један другог оним белим претима, од којих се осећају мириси. Пустиће се јача светлост, и неко ће блед с позорнице викати, да је све мирно и да нема пожара, и дивље ће засвирати треперива музика. — а они ништа неће чути — они ће се давити, лупати ногама, тући даме по главама, по оним леним, укуским фризурама. Они ће откидати један другог уши, одгризати носове, поцепати хаљине до голога тела и неће се стидети, јер су безумни. Њихове осетљиве, нежне, лепе, обожаване жене вршиће и ударати се немоћно код њихових ногу, обгрливши колена, још све верујући у њихову племенитост, — а они ће их сурово тући по њихову лепо, подигнутом лицу и јурити излазу. Јер су они увек убице, и њихова мирноћа, њихова племенитост — то је мирноћа ситога звера, који се осећа ван опасности.

И кад их половина постане лешеве, кад се као одрпана гомила постиђених зверова скупе код излаза, ја ћу се насмејати лажљивим осмејком, изићи ћу на позорницу и рећи ћу им са осмејом:

— То је све зато, што сте убили мога брата.

И рећи ћу им са осмехом:

— То је све зато, што сте убили мога брата.

Мора бити, да сам нешто гласно прошапутао, јер се мој сусед с десне стране срдито помаче на месту и рече:

— Лакше! Сметате ми да слушам.

Мене обузе радост и добих вољу да се нашалим. Начиних пажљиво, сурово лице и нагох се њему.

— Шта хоћете? — упита он неповерљиво. — За што ме тако гледате?

— Лакше, молим вас! — прошапутах само уснама.

— Осећате ли, како мирише на паљевину? У позоришту је пожар.

Имао је довољно снаге и мудрости, да не викне. Лице му побеле, очи готово испадосе из дупље, огромне, као у вола, али не узвикну. Лагано се подиже, чак ми се и не захвали и пође излазу, љуљајући се и грчевито успоравајући кораке. Бојао се, да ће се остали сетити за пожар и неће му дати да оде, једином достојном спасења и живота.

Мене обузе одвратност и ја такође изидох из позоришта, а нисам хтео ни сувине рано да откријем своје инкогнито. На улици погледах на ону страну неба, где је био рат — тамо је све било мирно, и ноћни, жути од светлости облаци пловили су лагано и мирно. „Можда је све ово сан и никаког рата нема?“ — помислих преварен мирноћом неба и града.

Али иза угла искрену дечак, радосно вичући:

— Страховита битка! — Огромни губитци. Купите телеграм — ноћни телеграм!

Код фењера сам га прочитао. Четири хиљаде лешева. У позоришту, вероватно, није било више од хиљаде људи. И целог пута сам мислио: четири хиљаде лешева.

Страшно ми је сад ући у мој пусти стан. Још док тек мећем кључ у браву и гледам нема, глатка врата, већ осећам све његове мрачне пусте собе, кроз које ће сад проћи, осврћући се, човек у шеширу. Знам добро пут, али већ на степеницама почињем палити жигице и палим их док не нађох свећу. У братов кабинет сад не улазим, и он је закључан са свим оним што се у њему налази. А спавам у трпезарији, где сам се сасвим преселио: ту сам мирнији и као да је ваздух још сачувао трагове разговора и смеха, и веселог звука посуђа. Каткад лепо чујем шкрипу сухога пера; — и кад лежем у постељу...

Петнаести одломак

... тај ружан и страشان сан. Као да ми је с мозга скинут коштан поклопац, те немоћан, обнажен, понизно и жедно усине у себе све ужасе ових крвавих и безумних дана. Лежим, савијен у клупче, не заузимах ни два метра у простору, а моја мисао обузима цео свет. Очима свију људи гледам и њиховим ушима слушам; умирем са убијенима; с онима, који су рањени и заборављени, тугујем и плачем; и кад из чијег тела потече крв, ја осећам болове од рана и патим. И оно што није било и што је

далеко, ја видим тако јасно, као и оно што је било и што је близу, и нема краја патњама обнаженог мозга.

Ова деца, ова мала, још невинна деца. Видео сам их на улици, кад су се играла рата и јурила једно друго, и једно је већ плакало танким, дечјим гласом — и нешто се уздрма у мени од ужаса и одвратности. И ја дођох кући, и настаде ноћ — и у пламеним сновима, сличним пожару у ноћи, та малена, још невинна деца претворине се у руљу деце — убица.

Нешто злокобно је горело великом и црвеном ватром, и у диму су гамизала страховита деца — наказе с главама одраслих убица. Скакала су лако и окретно, као јарићи, а дисала су тешко, као болесници. Њихова уста личила су на чељусту жабе и отварају се се грчевито и јако; иза провидне коже њихових голих тела суморно је текла црвена крв — и она су убијала једно друго, играјући. Она су била страшнија од свега што сам видео, зато што су била мала и могла свуда продрети.

Гледао сам кроз прозор, и један малишан ме снази, осмехну се и погледом ме замоли да дође мени.

— Ја хоћу к теби, — рече он.

— Ти хоћеш да ме убијеш.

— Ја хоћу к теби, — рече он и изненадно и страшно побледе, и стаде грести уза зид као миш, сасвим као гладан миш. Он се отискивао и цикао, и тако хитро пролетао по зиду, да нисам могао сагледати његово плаховито, непрекидано кретање.

— Он се може провући испод врата! — с ужасом помислих ја, и, као да је погодио моју мисао, он постаде узан и дугуљаст и брзо, машући крајичком репа, провуче се кроз тамну руницу испод врата главног улаза. Али ја се брзо сакрих испод покривача и чуо сам, како ме он, мален, тражи по мрачним собама, пажљиво ступајући сићушним босим ногама. Врло лагано, на махове, приближавао се мојој соби и уђе; и ја дуго ништа нисам могао чути, ни покрета, ни шушња, као да поред моје постеље никога није било. У то нечија мала рука поче дизати крај покривача, и хладан собни ваздух додирну ми лице и прса. Ја чврсто притегох покривач, али је он полако спадао с мене; и тада ми по ногама одједном би хладно, као да сам их умочио у воду. Сад оне лежаху незаштешене у хладној помрчини собе, и он их гледаше.

У двористи, иза кућних зидова, залаја псето и ућута, и ја чух како зазвекета ланцем одлазећи у своју кућицу. А он гледаше моје голе ноге и ћуташе; по ја сам знао, да је он овде, знао сам по ономе несносном ужасу, који ме је, као смрт, окивао каменом, гробном укоченошћу. Кад бих могао викнути, пробудио бих град, цео бих свет пробудио, али је глас замро у мени, и, не мичући се, покорно, осећао сам кретање хладних малих руку по моме телу, које се примичаху грлу.

— Ја не могу! — простењех задихан, пробудих се на неколико тренутака, погледах у ноћни мрак, тајанствен и жив, и опет, чини ми се, заспах...

— Умири се! — рече ми брат, седајући на кревет, а кревет шкрипну, тако је био, и мртав, тежак. — Умири се, ти саваш. Теби се учинило да те даве, а ти тврдо спаваш у мрачним собама, где никога нема, а ја седим у своме кабинету и пишем. Нико од вас није разумео о чему ја пишем, и ви сте ме смејали као лудака, по ја ћу ти сад истину казати. Ја пишем о црвеном смеху. Видиш ли га?

Нешто огромно, црвено, крваво стајало је нада мном и безубо се смејало.

— То је црвени смех. Кад земља силази с памети, она се почиње тако смејати. А ти ваљда знаш, да је земља сишла с памети. На њој нема ни цвећа, ни песама, она је постала округла, глатка и црвена као глава с које је кожа одерана. Видиш ли је?

— Да, видим. Она се смеје.

— Пази, шта се ради од њезина мозга. Он је црвен, као крвава каша, и помућен је.

— Она се дере.

— Тешко јој је. Нема ни цвећа, ни песама. А сад дај да легнем на тебе.

— Мени је тешко, страшно ми је.

— Ми, мртви, лежемо на живе. Је ли ти топло?

— Јесте.

— Је ли ти добро?

— Ја умирем.

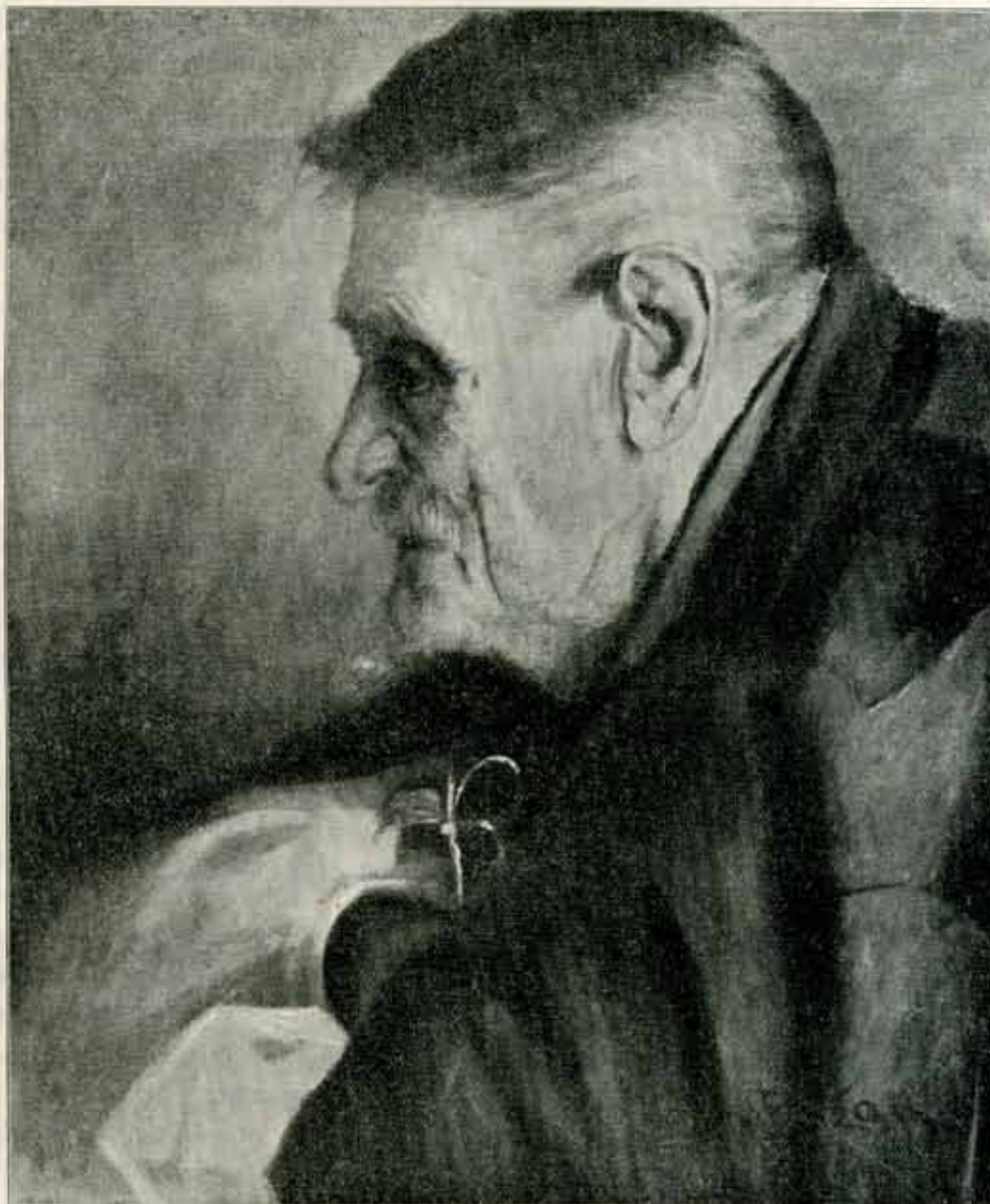
— Пробуди се и викни. Пробуди се и викни. Ја одлазим...

Шеснаести одломан

... осми дан већ траје битка. Почела је у прошли петак, и прошла је субота, недеља, понедељак, уторник, среда, четвртак — и онет је дошао петак и прошао, — а она непрестано траје. Обе војске, стотине хиљада људи стоје једин према другим, без одступања, непрекидно шаљу метке који грме и руше; и свакога се тренутка живи људи претварају у лешеве. Од грмљавине, од непрестаног колебања ваздуха уздрхтало је и само небо и скупило над њиховим главама црне облаке и буру, — а они стоје једин према другима, без одступања, и убијају. Кад човек не спава три ноћи и три дана, разболи се и ум му се помути, а они већ недељу дана не спавају, и сви су полудели. То им није тешко, не гони их на одступање и они ће се тући, док сви не изгину. Причају, да је неким

пуковима нестало муниције, те су се тамо људи тукли камењем, рукама, уједали се као пси. Ако се остаци тих људи врате кућама, они ће урлати као вуци, — али се неће вратити: они су полудели и сви ће изгинути. Они су полудели. У глави им је све помућено, и ништа не разумеју: кад би их нагло и брзо окренуо натраг, они би пуцали на своје, мислећи да бију непријатеља.

Чудновати гласови... Чудновати гласови, који се шепатом причају, те се бледи од ужаса и дивљих слутњи. Брате,

Јосип Бужан

Студија

брате, чуј шта причају о црвеном смеху! Као да су се појавиле аветњске, ваздушне чете, гомила сенки, које по свему личе на живе. Ноћу, кад се избезумљени људи мало у сну забораве, или дану кад је бој у највећем јеку, кад и сам јасни дан постаје илузија, они се изненадно појављују и пуцају из варљивих топова, ваздух трешти од варљиве хуке, а људи, живи но безумни људи, поражени неочекиваном, туку се на смрт и живот против варљивог непријатеља, губе памет од ужаса, за тренут оседе и умиру. Илузија за час ишчезава као што се и појавила, и наступа тишина, а на земљи леже нови унака-

жени трупови — ко их је убио? Знаш ли, брате, ко их је убио?

Кад је после два јуриша наступила тишина и непријатељи се удаљили један од другог, одједном, у мрачној ноћи, разлеже се усамљен, преплашен пуцањ. И сви по-скакаше, сви пуцају у помрчину, пуцају дуго, читаве сакате — у нему, без одговора помрчину. Кога виде они тамо? Ко им, тако страшно, показује свој неми лик, на коме је исписан ужас и безумље? Ти то знаш, брате, и ја знам, а људи још не знају, али већ осећају и питају бледећи: зашто има толико много полуделих — пре никад није било тако много полуделих?

— Пре никад није било тако много полуделих! — веле они, бледећи, и хтели би да верују, да је сад као и пре, и да се та људска тиранија над разумом неће тичати њихова слабакког ума.

— Зар се нису људи тукли и пре и увек, и ничега оваког није било? Борба — то је животни закон! — веле они уверено и мирно, а сами пак бледе, сами траже очима лекара, а сами журно вичу: воде, што пре чашу воде!

Они би радо постали идноти, ови људи, само да не слушају како им се разум колеба, како у претешкој борби с бесмислицом изнемогава њихова намет. Тих дана, кад тамо непрестано од људи постају лешине, нигде нисам могао наћи мира и јурио сам за људима, и много сам видео тих притворно насмејаних лица која уверавају, да је рат далеко и да их се не тиче. Но још више сам нашао отвореног, истинског ужаса и очајних, горких суза, и страховитих узвика очајања, кад сам велики разум из све своје снаге узвикује из човека последњу молбу, последње своје проклетство:

— Ах, кад ће се свршити овај безумни покољ!

Код неких познаника, код којих одавно нисам био, може бити неколико година, неочекивано сам нашао полуделог официра, који се вратио из рата. Био је мој друг по школи, али га нисам познао; па ни мати га није познала, која га је родила: да је годину дана пробавио у гробљу, вратио би се више налик на себе, него сад. Оседео је и сасвим обелео: црте лица мало су се измениле, — али он ћути и нешто ослушкује — и од тога му на лицу лежи грозан печат такве удаљености, такве отуђености од свега, да је с њим страшно говорити. Како су причали његовој породици, он је овако полудео: стајали су у резерви, кад је суседни пук јуришао на борбу с бајонетом. Људи су грчали и викали „ура“ тако громко, да су готово надјачали пуцаву, — и наједанпут престаде „ура“, — наједанпут престаде пуцава — наједанпут наступи гробна тишина: стигли су до мете и отпоче се борба бајонетом, прси у прси. И ту тишину није могао поднети његов ум.

Сад је миран, док се у његову присуству говори, производи хука, виче; он тада ослушкује и чека; но чим наступи тренутна тишина — он се хвата за главу, трчи на зид, на намештај и удара се у наступу, сличном на давици. Има велику родбину и она се на смену налази

око њега и окружује га жагором; но остају ноћи, дуге, неме ноћи, — и тада је код њега његов отац, исто тако сед и исто тако мало луд. Он је у његовој соби повешао о зид часовнике који јако куцају и избијају скоро непрестано у разво време, и сад удешава некакав точак, налик на непрекидну чегрталку. Сви они не губе наду да ће он оздравити, пошто му је тек двадесет и седам година, и сад је код њих скоро весело. Облаче га врло чисто — по не у војничко одело — пазе на његову спољашност, и он, са својом белом косом и још младим лицем, замишљен, пажљив, благородан у спорим, уморним покретима, чак је и леп.

Кад су ми све испричали, ја сам пришао и пољубио његову руку, бледу, млитаву руку, која се више никад неће подићи да кога удари, — и то никога особито не зачуди. Само ми се његова млађана сестра осмехну очима и затим је толико обраћала пажњу на мене, као да сам јој ја вереник, и да ме је волела више од свију на свету. Толико ме је гледала, да јој умало не испричах о својим мрачним и празним собама, у којима ми је теже но да сам сам — проклето срце, које никад не губи наду... И удесила је тако, да смо само нас двоје остали.

— Како сте бледи! Под очима вам колотови, — рече она умиљато. — Ви сте болесни? Ви жалите свога брата?

— Ја све жалим. И нешто се рђаво осећам.

— Ја знам, зашто сте пољубили његову руку. Они то нису разумели. Зато, што је он луд, је л' те?

— За то, што је он луд, да.

Она се замисли и поста налик на брата — само врло млада.

— А мени, — она прекиде и порумене, али не спусти очи, — а мени ће те допустити да пољубим вашу руку?

Ја падох на колена пред њом и рекох:

— Благословите ме.

Она мало пребледе, одмаче се и само уснама прошапута:

— Ја не верујем.

— Ни ја.

За тренутак се њене руке дотакоше моје главе, и тај тренутак прође.

— Знаш шта, — рече она, — ја ћу да идем тамо.

— Иди. Али не можеш издржати.

— Не знам. Али њима је потребно, као теби и као брату мом. Нису они криви. Хоћеш ли ме се сећати?

— Хоћу. А ти мене?

— И ја ћу тебе. Збогом!

— Збогом за навек!

И ја се умирих и би ми лако — као да сам већ преживео оно што је најстрашније у смрти и безумљу. И први пут сам синоћ мирно, без страха ушао у своју кућу и отворио братов кабинет, и дуго седео за његовим столом. А кад ноћу, изненадно пробудивши се, као да

ме је ко ударио, чух шкрипу сухога пера по хартији, ја се не уплаших и помислих готово с осмејком:

— Ради, брате, ради! Твоје перо није сухо — оно је умочено у живу људску крв. Нека изгледају твоји листићи празни — својом кобном празноћом они више кажују о рату и о разуму, него све што су написали најпаметнији људи. Ради, брате, ради!..

... А јутрос сам читао, да битка још траје, и опет ме обузе мучан немир и осећање као да ми нешто на мозак пада. Оно иде, оно је близу — оно је већ на прагу ових пустих и светлих соба. Сећај ме се, сећај ме се, моја мила девојко: ја силазим с памети. Тридесет хиљада убијених. Тридесет хиљада убијених...

Седамнаести одломан

... у граду је некакав метеж. Мрачни и страшни гласови...

Осамнаести одломан

Јутрос, разгледајући у новинама бескрајни списак убијених, нађох познато ми име: убијен је вереник моје сестре, официр, позват на војну службу заједно с мојим покојним братом. А после једнога часа поштовноша ми предаде писмо, адресовано на братово име, и на коверту сам познао рукопис убијенога: мртви је писао мртвоме. Али то је ипак боље од онога случаја, где мртавац пише живоме; показали су ми матер која је читав месец дана добијала писма од сина после тога, кад је у новинама прочитала о његовој страшној смрти — разнесен је био картечем. Био је нежан син, и свако његово писмо било је пуно умиљатих речи, утехе младалачке и наивне наде у неку срећу. Био је мртав и сваки дан је са сатанском тачношћу писао о животу, и мати је престала веровати у његову смрт, — и кад је прошао један, други и трећи дан без писма и наступило бескрајно ћутање смрти, она је узела обема рукама стари велики синовљи револвер и испалила себи у прси. Чини ми се, остала је жива — не знам, нисам чуо.

Дуго сам разгледао коверат и мислио: он га је држао у рукама, он га је негде купио, дао новац, и по силни је ишао некуда у дућан; он га је запечатио и затим, можда, сам спустио у сандуче. Покренуо се точак оног сложеног механизма, који се поштом назива, и писмо је полетело кроз шуме, поља и градове, прелазило из руку у руке, али је упорно јурило својој мети. Он је обувао чизме тога последњег јутра — а оно је летело; он је био убијен, а оно је летело; он је био бачен у рупчагу и претрпан труповима и земљом — а оно је летело кроз шуме, поља и градове, живо привиђење у плавом жигосавом коверту. И сад га ја држим у рукама.

Ево његове садржине. Написано је писаљком на парчетима хартије и није довршено, нешто га је смело.

... „Сад тек разумем велику радост рата, то древно првобитно уживање убијати људе — паметне, веште, лукаве, далеко занимљивије но што су најграбљивији зве-

рови. Вечито одузимати живот — исто је тако дивно као играти се лаун-тениса планетама и звездама. Јадни пријатељу, како ми је жао што ти ниси са нама, и мораш трпети досаду у главој свакидашњици. У атмосфери смрти нашао би оно, к чему те је увек вукло твоје немирно и племенито срце. Крвави пир — у томе често употребљаваном упоређењу крије се сама истина. Ми газимо до колена у крви, мозак се мути од овога црвенога вина, како га у шали називају моји славни момци. Пити непријатељску крв — није нимало тако глуп обичај како смо мислили: они су знали шта раде...“

... „Гаврани гракћу. Чујеш ме: гаврани гракћу. Откуд их толико? Од њих је небо помрчало. Они стоје поред нас, без страха, они нас свуда прате — и увек смо испод њих, као испод црног штита од кише, као испод покретног дрвета с црним лишћем. Један се приближи до самог мог лица и хтеде слетети — мора бити помислио је, да сам мртав. Гаврани гракћу, и то ми помало задаје бригу. Откуд их толико?...“

... „Јуче смо исекли доста непријатељских војника — на спавању. Прикрадали смо се полако, једва ступајући ногама, пузили смо тако вешто и опрезно, да се нисмо дотакли ни једне лешине, нисмо отерали ни једног гаврана. Прикрадали смо се као сенке, и поћ нас је скривала. Ја сам свршио са стражарем: оборно сам га и удавио рукама, није се ни јавио. Разумеш ли: најмањи узвик — и све би пропало. Али се он и не јави. Рекао бих, да није чак ни времена имао да се сети, да га убијају.

Спавали су сви око ватре која је тињала, спавали су спокојно, као код куће на својим постељама. Секли смо их више од једнога часа, и тек се неколицина пробуди пре но што су добили ударце. Јаукали су и, наравно, молили за милост, уједали су. Један ми је одгризао прст, а ја сам му једним ударом одсекао главу: шта велиш, јесмо ли намирењени? Како да се сви не избује! Чуло се како прште кости и огнада месо. Затим смо с њих поскидали све одело и поделили га. Не љути се, пријатељу, на шалу. Како си педантан, рећи ћеш: да то мирише на мародерство, али имај на уму да смо и ми сами готово голи, све је на нама подерано. Ја одавно већ носим некакав женски жакет и пре личим на но на официра победоносне армије.

Збиља: ти си, чини ми се, жењен и није ти баш по вољи да читаш оваке ствари. Али... разумећеш? Женске. До врага, ја сам млад и жулим за љубављу! Чекај де — ти имађаше вереницу? Ти си ми показивао слику неке девојке и казивао, да ти је то вереница, и на слици је било написано нешто дирљиво, тако дирљиво, тако тужно. И ти си плакао. Давно је то било, нејасно се опомињем, у рату никоме није до нежности. И ти си плакао. Зашто си плакао. Шта је то било написано тако дирљиво, тако тужно, као цветак? И ти си плакао. Зашто си плакао? Шта је то било написано тако дирљиво, тако тужно, као цветак? А ти си плакао — непрестано плакао, плакао... Зар није срамота да официр плаче!“

... „Гаврани гракћу. Чујеш ли, пријатељу: гаврани гракћу. Шта ли би хтели они?“

Остале су врете биле избрисане, ни потпис се није могао прочитати.

Чудновата ствар: ни најмање жалости нисам осетио за погинулим. Врло лепо сам замислио његово лице, на коме је било све меко и нежно, као код девојке: боја образа, јасност и јутарња свежина очију, брадица тако вунаста и нежна, да би, чини ми се, личила и жени. Волео је књиге, цвеће и музику, бојао се свега суровог и писао стихове, — брат, као критичар, тврди да су врло лепо стихови. И са свим оним, што сам знао и чега сам се сећао, нисам могао довести у везу ни оно грактање гавранова, ни крваву сечу, ни смрт.

... Гаврани гракћу...

И одједанпут за један безуман, неискazано срећан тренутак би ми јасно, да је све то лаж и да никаквог рата нема. Нема ни убијених, ни лешина, ни тога ужаса поколебана, немоћне мисли. Лежим на леђима, спавам и сањам страхан сан, као у детињству: и ове неме тајанствене собе, опустошене смрћу и страхом, и сам ја с некаквим необичним писмом у рукама. Брат је жив, и сви они седе и пију чај, и чује се како посуђе звечи.

... Гаврани гракћу...

Не, то је истина. Несрећна земља, та то је истина. Гаврани гракћу. То није измишљотина беспосленог пискарала, који тражи јевтине ефекте, нити безумника, који је разум изгубио. Гаврани гракћу. Где је мој брат? Он је био миран и племенит и није никоме желео зла. Где је он? Питам вас ја, проклето убице! Пред целим светом питам вас ја, проклето убице и гавранови који сте пали на стрвину, несрећни слабоумни зверови. Ви сте зверови. Зашто сте ми брата убили? Кад бисте имали лице, ја бих вас ударио по њему, али ви немате лица, у вас је њушка грабљивих зверова. Ви се правите људима, али испод рукавица ја видим канџе, испод капе — сивоштену лубању зверску: из нашег паметног говора чујем мучко безумље које звецка зађалним оковима. И свом снагом своје туге, свога очаја, својих осрамоћених мисли — ја вас проклињем, несрећни слабоумни зверови!

Последњи одломак

... од вас ми очекујемо обновљење живота!

Викаше говорник, с муком се држћи на гредици, одржавајући равнотежу рукама и машући заставом, на којој се у наборима преламао крупан натпис: „Доле с ратом“.

— ... Ти, омладино, ти, чији живот тек наступна, чувај себе и будућа поколења од тога ужаса, од тога безумља. Више се не може трпети, очи се pune крвау. Небо се руши на главе, земља се проваљује под ногама. Добри људи...

Гомила је неразумљиво брујала, и говорников се глас каткад губио у тој живој и грозној хуци.

— ... Нека сам и луд, али ја истину говорим. Мој отац и брат труле тамо, као мршине. Начините гломачу,

некопајте јаме и уништите, сарабите оружје. Разрушите касарне и скините с људи ту сјајну униформу безумља. здерите је. Више се не може трпети... Људи умиру...

Тада га удари и обори с гредице неки висок човек; застава се подиже још једном и паде. Не могах спазити лице његово, јер се за час све претвори у дивљи сан. Све се покрену, узбуну, заурла; кроз ваздух полете камење, цепанице, над главама се дигоше песнице које су некога ударале. Гомила ме подиже као жив буран талас, понесе неколико корака и снажно ме удари о ограду, затим понесе назад и некуд у страну и, напослетку, притиште уз високу камару дрва, која се нагла унапред и претила да се отисне на главе. Нешто сухо и учестано запрашта и заупца по брвницама; тренутно наступи тишина — и опет урнебес, огроман, страхан у своме елементу. И опет сухо и учестано праскање; неко поред мене паде, и из црвене рупе, на месту где су очи, потече крв. И тешка цепаница, преврћући се кроз ваздух, удари ме крајем по лицу, и падох и почех се вући између ногу које су танкале, и изидох на слободан простор. Затим сам прелазио некакве ограде, полозивши све покте, не се на камару дрва; једна се осу испод мене и ја падох заједно с водопадом дрва; из некаквог затвореног четиороугаоника с муком се искобелах — а иза мене, све ближе и ближе, све се орило, дерало, урлало и праскало. Негде је ударало звоно; нешто се срушило, као да је пала петоспратна кућа. Сутоп као да се заустави, не пуштајући ноћ, и на оној страни као да је хука и пуцњава обојена црвеном светлошћу и отерала мрак. Скорих с последње ограде и падох се у некаквом узаном и кривом сокачету, које је личило на ходник између два пуста зида, потрчах и дуго сам трчао, али је сокаче било без излаза: преграђивао га је плот, а иза њега су се опет црнеле камаре дрва и шуме. И опет сам се нео преко тих покретних, колебљивих гомила, падао у неке бунаре, где је било тихо и мирисало мокрим дрветом, и опет се искобелах напоље и нисам се смео осврнути на траг; иначе сам знао шта се тамо ради, по црвенкастој нејасној сенци, која је пала на црна брвна и начинила их сличне убијеним гигантима. Крв ми је престала тећи с разбијеног лица, и оно је занемело и постало туђе, као маска од гипса; скоро и бол је сасвим уминуо. Чини ми се, да ме је ухватила несвест у једној провалији, где сам упао, и да сам изгубио свест, али не знам, да ли је то у истини било или ми се учинило, јер су ми у мозгу остале представе само о јурењу.

Затим сам дуго лутао по непознатим улицама, у којима није било фењера, између црних, као изумрлих кућа, и никако нисам могао изићи из тога немога лавиринта. Ваљало је стати и разгледати око себе, да одредим правац, али је то немогуће било учинити: иза мене стоцу у стоцу допирао је још удаљен, но све ближи и ближи тутањ и урлик; каткад, на наглом савијутку, ударао ми је у лице, црвен и умотан у клупчета руменог, вијугавог дима, и онда сам се окретао на траг и тумарао

дотле, док ми опет иза леђа не остане. На једном углу спазих млаз светлости, који ишчезе кад се приближих: то су журно затварали неки магазин. Кроз широк отвор спазих још делић тезге и некакву каду, и одједном све обузе нема и притајена тама. У близини магазина сретох човека, који ми је јурио у сусрет, и умало се у помрчини не сударисмо; заустависмо се на два корака један од другог. Не знам, ко је то био: видео сам само мрачну напострешену прилику.

— Идеш ли отуда? — упита ме.

— Отуда.

— А куда бегаш?

— Кући.

— А! Кући?

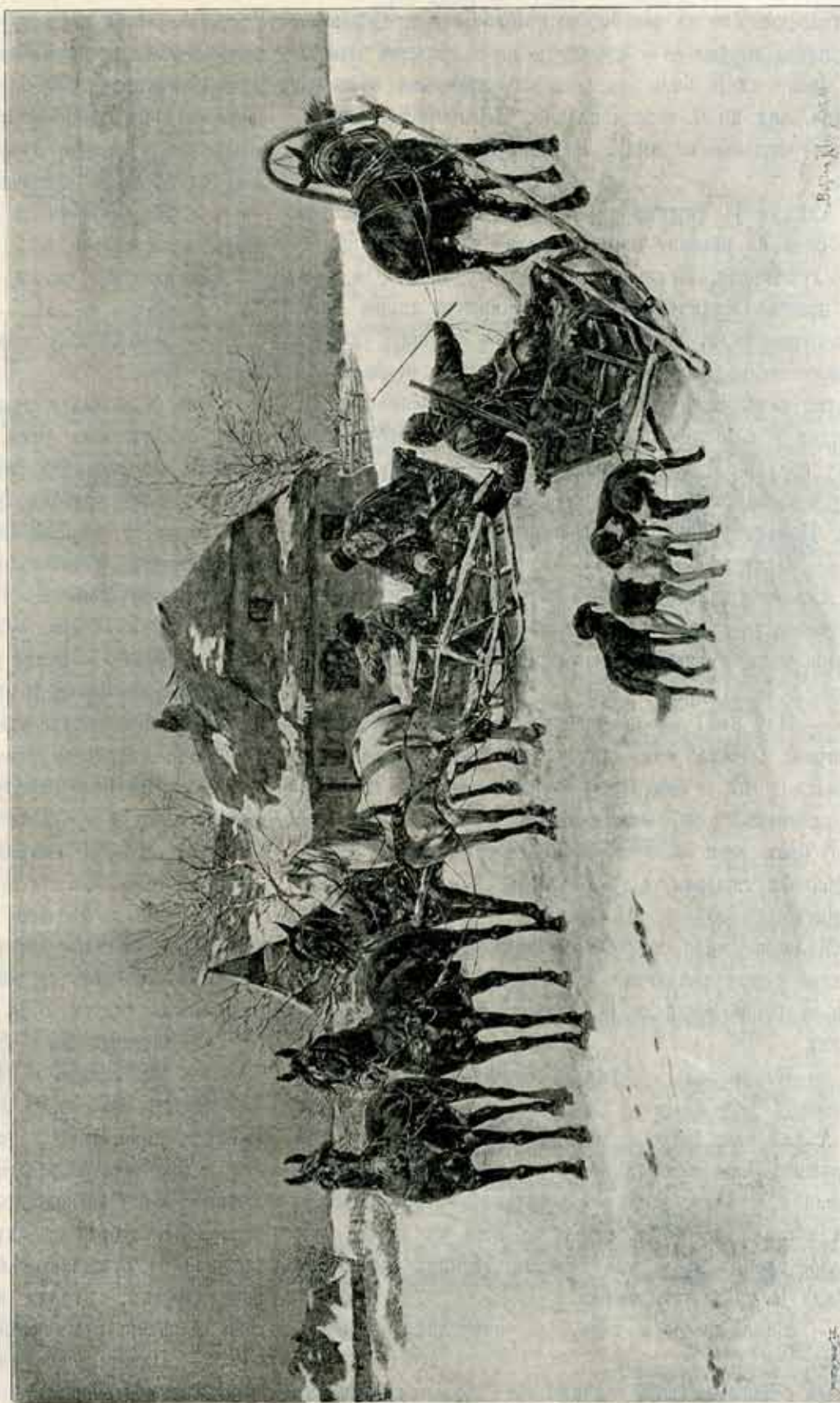
Он поћута и наједаред јурну на мене, трудећи се да ме обори на земљу, и његови хладни прети жудно су тражили мој врат, али су се заплетали у хаљинама. Ја га уједох за руку, отргох се и побегох, и он ме је дуго јурио по пустим улицама, јако лупајући ципелама. Затим се устави — мора бити да га је тиштао ујед.

Не знам како сам доспео у своју улицу. Ни у њој није било фењера, и куће су све биле неосветљене, као мртве. Ја бих је пројурно и не бих познао, да случајно не дигох очи, те смотрих своју кућу. Али сам се дуго колебао: сама кућа, у којој сам толико година живео, изгледала ми је туђа у тој чудноватој мртвој улици, која је одавала тужан и необичан одјек на моје бурно дисање. Тада ме обузе изненадан махнит страх при помисли, да сам изгубио кључ; падао сам и с муком сам га нашао, и ако је он био ту у спољашњем цену. И кад брава шкрипну, одјек понови звук тако јако и необично, као да су се наједаред отворила врата по целој улици у свима мртвим домовима.

...Прво се сакрих у сутерену, али ми убрзо би страшно и незгодно, пред очима ми поче нешто треперити, и ја се лагано увукох у собе. Пинајући у помрчини закључах сва врата и, после неког размишљања,

хтедох их закрчити намештајем, али звук од помицања дрвета био је страшно гласан у пустим собама и уплаши ме.

— Чекаћу смрт овако. Све једно ми је, — одлучих се. На умиваонику било је још воде, која је била врло

СУСРЕТ

БОГДАН КЛЕЧИНСКИ

млака; пинајући умих се и избрисах лице убрусом. Онде, где ми је лице било разбијено, врло ме је жигало и тиштало; хтедох да се огледам у огледалу. Запалих жицицу — и при њеној треперивој, слабој светлости погледа ме из помрчине нешто толико ругобно и страшно, да брзо

бацих жигицу на под. Чини ми се, да ми је био нос пребијен.

— Сад ми је све једно, — помислих. — Шта то мари?

И обузе ме нека радост. С чудноватим кревелањем и гримасама, као да сам био на позорници и представљао крадљивца, упутих се у кухину и почех тражити остатке јела. Јасно ми је било, да је све то кревелење неумесно и глупо, али ми се тако допадало. И јео сам непрестано, са тим гримасама на лицу, претварајући се да сам врло жедан.

Али ме је тишина и помрчина плашила. Отворих једно окно на прозору који је гледао у двориште, и стадох ослушкивати. У почетку, ваљда отуда, што је корацање престало, учини ми се да је савршено мирно. Нису се ни пуцњи чули. Али ускоро ми допре до ушију удаљено брујање гласова, узвици, тресак нечега што је падало и грохотан смех. Звуци се све више и више распростираху. Погледах у небо: било је румено и преко њега брзо пролеташу облаци. И шупа спроћу мене, и калдрма на дворишту и псећа колебица били су обојени истом црвенкастом бојом. Полако вабнух пса кроз прозор:

— Нептун!

Али се у колебици ништа не помаче, а уз њу спазих, при руменкастој светлости, светлацаво откинуто парче ланца. Удаљена вика и тресак нечега што је падало још се повећаваше, и ја затворих окно.

— Иду амо! — помислих и почех гледати где бих се сакрио. Отварао сам пећи, пинао камин, загледао у ормане, али ми се нигде не свиђаше. Обиђох све собе, осим кабинета, у који нисам хтео ни завити. Знао сам, да мој брат седи онде на својој столици спроћу стола, претрпаног књигама, а то би ми у овом тренутку било непријатно.

Мало по мало ми се поче чинити, да нисам сам: око мене у мраку кретали су се ћутке неки људи. Они су ме се готово дотицали, и једанпут ми нечиј дах следи потиљак.

— Ко је то? — упитах шапћући, али нико не одговори.

А кад опет пођох, они се креташе за мном, ћутљиви и страшни. Знао сам, да ми се то отуда чини, што сам болестан и што ме, рекао бих, обузима ватруштина, али нисам могао надвладати страх, од кога ми је све тело дрхтало, као да ме је језа хватала. Пипнух се за главу — била је врела као жишка.

— Боље да одем тамо, — помислих. — Он је бар свој.

Он сеђаше на својој столици пред столом, претрпаним књигама, и не ишчезе, као оно пре, но остаде. Кроз спуштене завесе продираше у собу црвенкаста светлост, али није ништа осветљавала, и он се једва видео. Седох по даље од њега на диван и стадох чекати. У соби је било тихо, а отуда је допирало уједначено брујање, тресак нечега што пада и понеки јаук. Они су се приближавали.

И румена светлост биваше све јача, и већ сам на столици видео њега: мрачан, бронзани профил, обележен уском црвеном браздом.

— Брате! — зовнух га ја.

Али се он не јави, укочен и мрачан као споменик. У суседној соби шкрипну даска у поду — и одједном наступи така необична тишина, кака бива само онде где је пуно мртваца. Сви звуци замреше, и сама руменкаста светлост доби необичну нијансу мртвила и тишине, поста непомична и помало мутна. Помислих, да та тишина долази од брата, и напоменух му то.

— Не, није то од мене, — одговори он. — Погледај кроз прозор.

Ја размакох завесе — и тргох се назад.

— Дакле то је! — рекох ја.

— Позови моју жену, она то још није видела, — нареди брат.

Она је седела у трпезарији и нешто шила; кад ме снази, послушно се диже, забоду иглу у шивење и пође за мном. Ја размакох завесе на свима прозорима, и кроз широке отворе слободно улазаше румена светлост, али, не знам зашто, у соби се није боље видело: остала је исто онако мрачна, и тек су се прозори светлели као велики црвени правоугаоници.

Приђосмо к прозору. Од самога кућног зида, од карниза, почињало је равно пламено-црвено небо, без облака, без звезда, без сунца, и ишчезавало иза хоризонта. А доле је испод њега лежало исто тако равно тамно-црвено поље, и било је покривено лешевима. Сви су лешеве били голи и ноге су им биле окренуте амо, тако да смо видели само стопала ногу и троугласте главе. И било је мирно, — без сумње су сви помрли, и на бескрајној пољани није било заборављених.

— Све их је више и више, — рече брат.

И он је стајао код прозора, и сви су били ту: мати, сестра и сви који су живели у овој кући. Лица им се нису могла видети, и ја сам их тек по гласу познавао.

— Изгледа то, — рече сестра.

— Не, истина је. Пази.

Запста, као да је лешева било више. Пажљиво смо тражили узрок томе и нађосмо: поред једнога мртваца, где је пре тога било слободно место, одједном се појави лешина: како изгледа, њих је земља избацивала. И сва празна места брзо су заузимања, и ускоро се сва земља засијала од ружичасто-бледих тела која су лежала једна поред других, с голим стопалама окренутим к нама. И соба се засија ружичасто-бледом мртвачком светлошћу.

— Пазите, нема им више места, — рече брат.

Мати одговори:

— Једнога ево већ овде.

Ми се освртосмо: иза нас на поду лежало је голо, ружичасто-бледо тело са затуреном главом. И брзо се покрај њега појави друго и треће. И земља их је једно по једно избацивала, и ускоро правилни редови ружичасто-бледих мртвих тела испунише собе.

— Они су и у децјој соби, — рече дадиља. — Ја сам видела.

— Ваља бежати, — рече сестра.

— Јест, али нема се куд проћи, — примети брат. — Пазите.

Заиста, њихове голе ноге већ су нас додиривале а лежали су збијени један уз другог. Ево се мичу и дрхћу,

дижу се у истим правилим редовима: то земља избацује нове мртваце и оне диже горе.

— Они ће нас угушити, — узвикнух ја. — Бежимо кроз прозор.

— Не може се туда! — викну брат. — Не може се туда! Погледај, ко је тамо!

... Иза прозора, у руменој и непомичној светлости стајао је сами Крвави Смех.

— Лиетићи —

(ПЕСМЕ У ПРОЗИ, ПРИЧИЦЕ, ИМПРЕСИЈЕ)

У барском пределу

Пролеће је било кад овуда прођосмо. — У воду широку и мирну дубоко загазиле врбе и ниско спустиле своје тек озеленеле гране, огледајући се весело у њој; сунце се беше наднело над њу и позлаћиваше је златном ликом, док јој гиздаве врбе, својим китњастим сенкама, чуваху хладовину. Наши погледи остадоше на њој. И ветрић, свеж и лак, идући отуд од реке, заустави се ту. Запахнула га беше, за тренут, снага лепоте и сјаја; а одмах за тим, чини се, затрча се с врба одозго, па је одједном, изненадно и снажно, обухвати сву. И узбуни се и заталаса њена површина, сјајна и глатка дотле... А кад се стиша, ми још стајасмо, гледајући како се повраћа мир, кад нам сунчани зраци, издајући их, показаше како вода трепери у загрљају снажног дошљака, који још беше ту, и виде смо њене осмејке, којима му награђиваше свеже пољупце. Тад она, застиђена, повијаше се, нагињући оним сенкама од врба. — Ми их остависмо и продужисмо.

Идући сада овоме месту, ја се упитам: да ли увек трепти у загрљају? Је ли још она, сјајна и чиста, која се стиди и мило смеши? А када стигох, ја се обазрех: јест, ту беше, али где је сад? — И тек ми прашљиве врбе и барска, већ изгорела, трава објаснише све: Оно је била пролетња бара, коју је летња жега испила!

Ст. С. Н.

Тишина

(Из збирке „Иње“)

Нигде ни бука. Море као уље. Ни срха ни навраскаја на њему. У даљини стоје спуштених једара три

брода — — јоште нешто даље губи се дим пароброда. Два галеба почивају на сред мора под лазурним небом, не мичу се. Из сеоца, изгубљенога у мирној ували, излази бродич. Заман су развили мрнар једра. Нема ни трупца баве. Ваља им засукати рукаве, упријети рукама, завеслати јуначки, желе ли стићи до циља. Не да им се. Захватило их мртвило, па се до крме повалише, подупријеше рукама главу, зуре у морску тишину и чекају вјетар. међутим се инате: с које ће стране задувати?..

Мој је народ сигурно видео тај бродич.

Рикард Каталинић Јеретов

Лијес и зипка

Весело пјева Мајстор-Јошко и пила двије дуге јелове даске. Пјева и пила Мајстор-Јошко. Пред вратима његове радионице стаде са лулом у зубима кум Пере, одбије два дима па ће:

— Мајстор-Јошко, што радиш пјевајући тако весело?

— Лијес.*)

— А што ћеш од испилина, одвише су малене, то ће ти пронасти, брацо. Могао си узети краће даске.

— Неће, Кум-Пере, неће пронасти. Од ових малених испилина учинићу просту сељачку зипку**)

— — — И кум-Пери се приснило, као да види на једном крајку даске где се кези Смрт празних очица над тамоном гроба, а на другом смије се весели живот сунцу и свјетлости.

Тако је у свијету!

Рикард Николић Јеретов

*) Мртвачки ковчег.

**) Коленка.

УЗ НАШЕ СЛИКЕ

Из природе (сликао Срећко Маголић). Већ добро познате особине Маголићева сликања, јасно се објављују и у овом раду. Љубав према природи своје отаџбине.

За плугом (снимио А. Бертолд). Живом интересовању српском за југословенски покрет износимо и овај одиста уметнички фотографски снимак плуђења словеначког сељака. —

Утеха (сликао М. К. Причић). Жртвеник је спремљен, а свештенице већ су почеле молитве своје. Чиста душа чисту жртву даје, а нежни крип је символ тога.

Тета-Лија (сликао Х. Трегер). Први снег је прекрио пусте горе и мртва поља. Тета-Лију изманила глад, те креће у лов. Вешта је и опрезна, само што човеку не уме да доскочи ни да избегне опасности којима јој он прети. Пошла је у лов, али је, поред слабих изгледа да дође до бољег залогаја, највећа могућност да рђаво сврши у свом походу. Да није снега, било би боље, јер се не каже узалуд: „Не пада снег да покрије брег, већ да лисица покаже свој траг.“ —

Д-р Фрањо Рачки (вајао Р. Валдец). Славни историчар и академик хрватски, покојни Д-р Фрањо Рачки, част је и дика и наша и братског нам племена. Хрватски народ подигао му је у колонадама Загребачког гробља величанствен споменик захвалности и поштовања, а израду је поверио одличном уметнику Валдецу. Цео споменик

редак је украс Загребачког гробља, а бисту у њему представља ова слика. —

Рибари (сликао М. К. Причић). Завршује се лов: мреже се већ извлаче. Колико је било успеха, брзо ће се видети. Далматински крип не да хлеба, па га треба у мору тражити. Али ни оно није баш тако издешно... Са колико је уметничког успеха Причић представио такав рибарски посао — слика врло речито говори. —

Драма (сликао Оноре Домие). У новијој француској сликарској школи познат је Домие као један од њених најодличнијих представника. Његова слика „Драма“ пропловала је највећи део Јевропе и свугде је, у свима изложбама, привлачила сву зналачку пажњу чувених оцењивача. —

Студија (сликао Јосип Бужан). Нашим читаоцима већ је познат овај даровити хрватски сликар по неколиким радовима што их објависмо у „Новој Искри“. У низу верно забележених типова са хрватског земљишта, и ова студија има сва обележја поуздане и широке Бужанове кичице. —

Сусрет (сликао Богдан Клецињски). Јасан зимњи дан. Далеко од домова својих среташу се суседи. Један креће у лов а други се враћа дома. „Добра коб!“ — „Поздрав дому!“ здраве се и пролазе један мимо другог. —

ХРОНИКА

КЊИЖЕВНОСТ

Savremenik, *ljetopis društva hrvatskih književnika*. После престанка „Života“, „Vijenca“ и „Lovoga“ Хрвати остадоше без озбиљнијег књижевног листа. И ако се за такву појаву у савременој хрватској књижевности све пребацивање могло упућивати једино хрватској читалачкој публици, ипак су писци, чланови Друштва Хрватских Књижевника, тражили пута и начина да хрватска књижевност дође до листа без каквог се не може замислити. И ако је фонд друштвени намењен и другим циљевима, управа Друштва Хрватских Књижевника одлу-

чила је да покрене лист који ће бити прави израз данашњег стања хрватске књиже.

Пред нама је први број „Savremenika“ који садржином својом не уступа ни једном од пређашњих листова, и ако је по спољашњости заостао иза њих. Од 15 та-чака Садржине истичемо: „Ples“ и „Narodnom Domu“, уломак из романа Ш. Ке. Валекор *Za materinsku riječ*; Ђ. Шурмина: *U pomen fra Grga Martića*; М. Берковић: *Dvorovi mog života*; И. Косора: *Miloš i Srebrnka*; Ивана Козарца: *Susret s prošlošću* и Р. Хорвата: *Historiografija 1900.—1904. god.* — У рубрици „Književnost“ реферовано је о 8 књижевних појава (српска: Девојка без руку, П. Поповић; бугарска: Мајски дани у Загребу, С. С. Боичева). —

Као што се види, „Savremenik“ с успехом покушава да хрватску књижу, која је дондта била остављена самој

себи, поведе оним путем на коме ће свако књижевно добро бити од утицаја, а рђаво без штете у широким круговима.

Поред слободе у уметничком стварању, и разумевања свега тога у најширим слојевима а водећи озбиљна рачуна о циљевима хрватске књиге, „Savremenik“ ће бити од несумњиве користи. Доказ је томе већ први свезак, — први корак на стази правилно и зналачки обележеној. Тога ради искрено препоручујемо овај лист и српским читаоцима, не за то што је он и наш, него што би искрену препоруку одишта заслужио да је баш и туђински.

Уредник је „Savremenika“ проф. Д-р Ђуро Шурмин. Лист излази месечно на 5 табака, величине 20×26 см., а годишња му је цена 14 круна. —

С.

* Књижара Ђорђевића и Гилића (Јагодина) приредила је друго издање књижице *Мали Цртач*. Она је упутство за цртање и писање, а приредио је В. Стевановић, учитељ цртања у Јагодинској Учитељској Школи. Цена је 0-20 дин. —

* Хрватско Књижевничко Друштво прославило је овог месеца шездесетогодишњицу рођења одличног књижевника и песника Д-ра Фрање Марковића, универзитетског професора. У књижевној академији, у дому „Кола“, слављеника је поздравио Љубомир Бабић-Балски; Д-р Огризовић и Д-р Дрекслер прочитали су своје студије о слављенику, а Андрија Фијан декламовао је један уломак из песникове епоса „Кохан и Власта“. У вече је била свечана представа у казалишту: слављеников „Карло Драчки“. Уваженом слављенику шаље и „Нова Искра“ своја најискренија честитања и најлепше жеље. —

* У штампи је и у најкраћем времену биће разаслато XIV коло књига Српске Књижевне Задруге. У њему су ови списи: „Моја мати“ и „Сила у савјести“, од Људевита Вуличевића; „Турско Царство пред Српски Устанак“, од Стојана Новаковића; „Под старим крововима“, приповетке К. Ш. Балског; „Пучина“, драма у четири чина, и „Обичан човек“, шала у три чина, од Бр. Ђ. Нушића; „Приповетке Радоја М. Домановића“; „Из немачке лирике“, прееви С. Д. Мијалковића и „Први кораци“, роман К. М. Стањковића, превео † П. П. Ђорђевић. —

* 18. о. м. на редовном састанку вредног српског Омладинског Кола у Панчеву читао је Сл. Стојшић, правник, своје предавање „Постанак данашњих привредних и социјалних прилика“. Затим је настављено читање Сремчеве приповетке „Поп-Ђира и поп-Спира“. —

* Управа српске социјал-демократске странке одлучила је да од јануара 1906. г. поново покрене свој часопис „Живот“. Уредник је В. М. Стојановић (Београд, Банатска ул., бр. 22), а цена је часопису, који ће излазити једанпут месечно, за Србију, Бугарску, Хрватску, Мађарску, Босну и Херцеговину 6 динара годишње, а за друге земље 8. Скупљачима 20%. —

* Вождар Никашиновић, публициста, дао је у штампу свој спис „Енглеска, Србија, завереничко питање и грађански ратови у Србији“. Цена је 0-20 дин. —

* Српска читаоница у Новом Саду приредила је 10. о. м. своје село, на ком су, поред уметничког, прочитана и три говора. Исидор Вајић прочитао је своју расправу „О стилу композиције за гласовир“, Дамјан Омчикус своју приповетку „Ала имам комшиницу младу!“, а Д-р Лаза Поповић своје предавање о Српским Соколима.

* „Омладински Гласник“, орган Дружине Омладинског Гласника, (Беч, VII Skodagasse, 16) престао је излазити. —

* Књижара Савића и Комп. (Београд) штампала је пето издање Пелагијева дела „Стварни народни учитељ“. Цена је, у лепом повезу, 12 динара. —

* Штампана је у Карловцима споменица „Педесет година свештенства Његове Светости Георгија Бранковића, архиепископа, митрополита и патријарха српског 1855.—1905.“ — Садржај је: Слика Патријарха Бранковића; Увод; Живот; Патријарх и српска народна црквена аутономија; Патријарх и српска народна црквена просвета. Писац је проф. Ђ. Магарашевић. —

* Јован Ж. Вута штампао је у првом свеску библиотеке „Књижице за народ“ своју приповетку „Наше село или догађаји, слике и прилике у селу Сиротњици“. Књижица је штампана у Митровици (штампарија Мирослава Спаића), има 36 страна, а цена је 40 филера.

* Иван Мартиновић, учитељ у Панчеву, штампао је друго издање књиге „Свети Сава у песмама. Песме разних писаца“. Цена је 30 потура (40 пара дин.), а може се добити код издавача. —

* Проф. Мита Нешковић превео је и штампао у Беловару свој превод Пасталоцијева дела „Линхард и Гертруда“. Цена је књизи 1-60 круне, а набавља се само код преводиоца. —

* Наш сарадник Г. Тодор Стефановић Вилевски предавао је ових дана у једном Бечком клубу „О Цариграду и његову значају као културног и модерног града у средњем веку“. Јављамо својим читаоцима, да ћемо ово веома занимљиво и озбиљно предавање објавити у почетку нове године у свом листу. —

* 16. о. м. отворен је у Новом Саду тестамент Арсе и Анке Пајевића. Честити и вредни Пајевић поставио је за универзалног наследника Српску Велику Гимназију у Новом Саду. Вредност наслеђа цени се на 200.000 круна. Поред тога, Српска Виша Девојачка Школа наслеђује једну кућу и 14.000 круна за набављање књига и одећа сиротној деци. Доживотно право уживања овог имања остало је Госпођи Пајевићки. —

* 25. о. м. читао је Д-р Вратислав Черни, у Прашком Словенском Клубу, своје предавање о словенским народима и државама на Балканском Полуострву. После увода у историју Балканских Словена, прешао је на данашње прилике, тежње, привредне односе и лепоте тих земаља. —

* Н. И. Пазовски превео је са немачког и штампао у Митровици (штампарија Мирослава Спаића) и у нас познату књигу потпоручника Билзеа „Из једног малог гарнизона“. Књига има 275 страна, а цена је 2-80 дин. —

* Српско академско друштво „Зора“ (Беч) обратило се једним прогласом свима српским универзитетским грађанима, да у својим местима и свугде где могу оснивају народне књижнице и читаонице. Покрет заслужан свако пажње и помоћи.

* Готов је „Трговачки Календар за 1906. год.“ што га је приредио и штампао Петар Крстоношић (Нови Сад). Цена 1 круна. —

* Добривој В. Бакић, писар Министарства Унутрашњих Дела, превео је и штампао дело Д-ра Алберта Вајнгарта „Криминална тактика“. Дело је ручна књига за истраживање злочина, а намењена је, на првом месту, полицијским и судским органима. Књига износи 26 штампаних табака велике осмине, а цена је 4-50 дин. Може се добити у свима Београдским књижарама и код преводиоца.

Стојан Новаковић: *Два дана у Скопљу*. 14, 15, и 16 јул 1905. Велешке и размисљања с пута. На по се штампано из Годишњице Николе Чупића XX. Београд, штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије. 1905. — 15.5×24 см., 58 стр. —

Проф. Дејан Михајловић: *Критика на Ошшту Историју Средњи Век* од Л. Зринића. Прештампано из Пресветног Гласника. Београд, штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1905. — 16.5×25.5 см., 23 стране. —

Милутин Јовановић: *Касарнске фотографије* 1904 — 1905. Београд, штампана Чедо Стефановића преко од „Руског Цара“, 1905. — 14×20 см., 70 стр. —

Кратак преглед грађевинских и неколиких других општинских радова који су извршени од 1. септембра 1903. до 15. новембра 1905. год. Београд, штампарија Д. Димитријевића, Иван-Бегова ул., број 1., 1905. — 13.5×20 см., 30 стр. —

Камил Фламарион: *Незнани свет и психички проблеми*. Превод с француског. Београд, Електрична штампарија С. Хоровица, 1905. — 12×17 см., 172 стр. Цена 1 динар (1 круна). —

Владимир М. Луњевица: *Приповетке за младеж* (Прештампане из „Споменка“). Садржај: Стара крушка, Поштовање, Мати, Дедина прича. Крагујевац 1905. — Штампарија Радивоја Јовановића. — 14×20 см., 36 стр. — Цена 0.30 п. дин.

Претплатницима и читаоцима Нове Искре

Завршена је, ево, и седма година „Нове Искре“. И ако је то несумњив и до сада најбољи успех у српској илустрацији, ипак је познато сваком српском читаоцу, да је за такав резултат било потребно много, врло много најразноврснијих жртава. Јављамо са задовољством да је ова година „Нове Искре“ прва која ће, по свима изгледима, својим приходима покрити издатке! А то нам даје нове снаге и воље да наставимо излажење и у новој години.

Уверени, да ће нам досадашњи претплатници остати и у овој години, отварамо упис за нову, осму годину „Нове Искре“. Према броју претплатника утврдићемо и евентуалне промене у листу, јер ћемо, поред бољег одзива, бити у стању да унесемо и по коју новину у „Нову Искру“.

Дужнике опомињемо да нам претплату одмах пошаљу, јер ћемо им, поред обустављања листа у новој години, упутити опомене, а после тога тражити наплату и судским путем, као што смо и до сада чинили.

Сарадницима од срца захваљујемо за досадашњу помоћ, и молимо их, да нас не забораве ни у новој години. Ако је „Нова Искра“ ма колико напредовала по садржају — њихова је и само њихова заслуга.

Пошто је „Новој Искри“ претплата једини извор за одржавање, молимо пријатеље да лист препоруче у својим круговима. Посредницима, по договору, дајемо рабат. Претплату је најбоље слати упутником, или је, као поштин претплатник, дати поштанској станици, која ће лист најуредније предавати.

**БИБЛИОТЕКА
ГРАДА БЕОГРАДА**

Власништво НОВЕ ИСКРЕ

САДРЖАЈ:

Послије севдаха, од Стев. И. Самарџића (свршетак).
Погрес, песма Симе Пандуровића.
Први корак, црта, од Гр. Божовића.
Путник, И. Вазов, превео М. П.
Византиска уметност (спис Д-ра Божицара С. Николајевића), од Д-ра Вл. Петковића.
Позив, песма Ј. Јакова Шантића.
Ко ће победити? Т. Шчекина-Куперник. С руског превео Мих. О. Глушчевић.
Растајак, песма Милутина Јовановића.

Првени смех, одломци из наведеног рукописа (Леонид Андријевић). Превео с руског Паули М. Протић. (Свршетак).
Листићи: У барском пределу, од Ст. С. Н. — Тишина (из збирке „Иње“), од Рикарда Каталинића Јеретова. — Лијес и змица, од Рикарда Каталинића Јеретова
Уз наше слике.
Хроника: (Књижевност, Разно, Библиографија).
Слике: Из природе. — За плугом. — Утеха. — Тета-Лија. — Д-р Фрањо Рачки. — Рибари. — Драма. — Студија. — Сусрет.